Hakemli Makale

İSLAM HUKUKUNUN EVRENSELLİĞİ BAĞLAMINDA HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ İLE MALEZYA İSLAM AİLE HUKUKU KANUNU 1984'ÜN MUKAYESESİ

Comparison of Hukuk-ı Aile Kararnamesi and Malaysian Islamic Family Law (Federal Territory) Act in the context of the Universality of Islamic Law

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KILINÇ •

Özet

Çalışmanın konusu, "yeni içtihat ve kanunlaştırma" döneminin ürünleri olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku (Federal Bölge) Kanunu 1984'ü bütün olarak kıyaslamaktır. Çalışma ile İslam hukukunun dogmatik yapısının ve içtihâdî özelliğinin anılan kanunlara yansımaları gözlemlenmiştir. Daha önce böylesi bir kıyaslamanın yapılmaması, işbu çalışmayı nispeten orijinal kılmaktadır. Çalışmada hem kanun hükümlerine hem de uygulamaya yer verilmiştir. Varılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: İki ülkeyi aile hukukunu kodifiye etmeye iten ortak gerekçe ve tespitler olduğu gibi farklı nedenler de söz konusudur. IFLA 1984, HAK'a nazaran toplumda daha iyi karşılık görmüştür. Her iki kanun, devletin aile hukukunu kontrol edecek mekanizmaları, İslam hukukunda bu yönde zorlayıcı bir hüküm olmamasına rağmen, sıkı ve detaylı bir şekilde düzenlemiştir. İki kanun da anılan dönemde dört Sünni mezhebin görüşlerine dayanmışlardır. HAK tecrübesi ve onun açmış olduğu ufkun IFLA 1984'e faydası olduğu görülmektedir. Ailevi ilişkileri düzenleyen norm-

• Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi ABD Öğretim Üyesi, akilinc@ybu.edu.tr avahmetkilinc@gmail.com. (ORCID ID: 0000-0002-8977-9588).

Makale Geliş Tarihi: 23.05.2019

Makale Kabul Tarihi: 18.09.2019.

lar, tek çatı altında, derli toplu, modern tarzda, dört Sunnî mezhepten istifade edilerek, toplumda meydana gelen sosyo-ekonomik, kültürel değişimler göz önünde bulundurularak net bir şekilde düzenlenmelidir.

Anahtar Kelimler: İslam hukuku, aile hukuku, Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Malezya İslam Aile Hukuku (Federal Bölge) Kanunu, Osmanlı, Malezya, Tanzimat, yeni içtihat ve kanunlaştırma dönemi

ABSTRACT

The subject of the study is to compare Hukuk-ı Aile Kararnamesi and the Malaysian Islamic Family Law (Federal Territory) Act 1984 which are the product of "new jurisprudence and legislation" period of Islamic Legal History. The study reveals the effects of dogmatic and jurisprudence characteristic of Islamic law on these enactments. The fact that such a comparison has not been made before makes this work relatively original. In the study, both the articles of the enactments and the practices of them are given. The results obtained with the study are as follows. There are common reasons and determinations that lead the two countries to codify family law and also there are different reasons. IFLA 1984, compared to the HAK, has received better response in the society. Both enactments regulate the articles for the government to control family law in a strict and detailed manner, although there is no mandatory provision in Islamic law. The two laws were based on the views of four Sunni sects in the period mentioned. The experience of HAK and its opening horizon seem to benefit IFLA 1984. The norms regulating familial relations should be regulated clearly, under one enactment, in modern style. Also these kinds of norms should take into account the socio-economic and cultural changes taking place in the community and use use of four Sunni jurisprudence.

Key Words: Islamic law, Hukuk-ı Aile Kararnamesi, the Malaysian Islamic Family Law (Federal Territory) Act 1984, Ottoman, Malaysia, Tanzimat Era, new jurisprudencee and legislation period of Islamic legal History.

GİRİŞ

İslam hukukunun kendisine has özellikleri temelde dört başlıkta izah edilegelmiştir. Kazuistik metotla oluşması, gelişmesi ve dört halife dönemi hariç devletin, hukukun oluşmasına müdahale etmemesi önemli özelliklerdendir. Bir diğer özelliği de dini kökenli olmasıdır. Bu özellik, yaptırımlarının dünyevi ve

uhrevi olmak üzere ikili bir yapıya sahip olması ve asli kaynaklarda net bir şekilde belirlenmiş olan hükümlerin değiştirilemeyeceği veya ortadan kaldırılamayacağı sonuçlarını doğurmuştur. Bu vasıf, hukukun zaman ve mekândan münezzeh bir şekilde uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Ancak gerek zaman değişikliği gerekse mekân değişikliği, toplumsal ihtiyaçların farklılaşmasına neden olabilmiş; buna bağlı olarak da hukuk kurallarının değişebilmesi mümkün görülmüştür[1]. Hukuk kurallarının değişebilmesi ise esasında İslam hukukunun diğer özelliği olan içtihat hukuku olmasından kaynaklanmaktadır. Zira müçtehitler, Kuran ve Sünnet'te hukuki bir meselede hüküm olmadığı zaman, toplumsal ihtiyaca bağlı olarak daha sonra değişebilecek nitelikte olan yeni hukuk kuralları oluşturabilmektedirler. Bu açıdan bakıldığında İslam hukukunda hukuk kuralının oluşmasında İslam hukukçularının rolü yadsınamaz. Ancak kuralın oluşmasında zamanın siyasi otoritesi olarak tanımlanan ululemrin sahip olduğu sınırlı yasama yetkisi de göz ardı edilmemelidir.

Osmanlı Devleti'ne İslam Hukuk Tarihi perspektifinden bakıldığında, devletin klasik döneminin taklit dönemine; Tanzimat sonrası döneminin ise "*Kanunlaştırma ve yeni içtihat dönemi*"ne tekabül ettiği görülür[2]. Klasik dönemde çıkarılmış olan metinler, şerhler, haşiyeler, fetva kitapları, fermanlar, kanunnameler Osmanlı Devleti'ne güçlü bir hukuk tarihi tecrübesi kazandırmıştır. Bu tecrübeye, devletin kötü gidişatı ve dünyanın içindeki bulunduğu sosyo-politik konumun eklenmesi, toplumda meydana gelen değişiklikler, Tanzimat sonrası dönemde kanunlaştırma hareketlerini hızlandırmıştır. İslam hukuk tarihinde ilk aile hukuku kodifikasyonu olan 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi (HAK) de yeni dönemin ürünlerinden sadece birisidir.

İslamiyet, sadece bugün Ortadoğu olarak ifade edilen bölge ile sınırlı kalmamış, Avrupa'nın en batısından uzak doğuya kadar birçok ülkede kabul görmüş bir dindir. Aynı anda birden fazla İslam devletleri yaşayagelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve Malezya Devleti aynı anda İslam hukukunun uygulandığı devletler olarak tarih sahnesinde kendilerine yer bulabilmiştir. Malezya Devleti'ne İslam hukuk tarihi perspektifinden bakıldığında da yine "*taklit dönemi*" ve "*kanunlaştırma ve yeni içtihat dönemi*" önem kazanmaktadır. Malay

---

1 Mecelle bu hususu şu şekilde hükme bağlamıştır: "*Ezmanın tagayyürü ile ahkamın tagayyürü inkâr olunamaz*." Md. 39; Cengiz İlhan, Günümüz Türkçe'siyle Mecelle, Yetkin Yayınları, Ankara 2011, s. 50.

2 Halil Cin, Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 4. Baskı, Konya, 2011, s. 78.

halkının ve/veya Malay yarım adasının İslamiyet ile tanışması -çeşitli farklı söylemler olmakla beraber- 10'uncu yüzyıla kadar götürülmektedir[3]. Malaka hükümdarlarının İslamiyet'i kabulüyle ilgili olarak 1409'dan 1436 yılına kadar değişik tarihler verilmektedir[4]. Burneoa adası ve Malezya yarımadası, daha sonra Hollanda, Portekiz ve İngiltere'nin sömürülerine muhatap olmuş, ikinci dünya savaşı sırasında Japonların egemenliği altına girmiş ve nihayet sancılı süreçlerin ardından 31.08.1957'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bölgede yaşanan siyasi çalkantılar, İslam menşeili hukuk kurallarının daha geç dönemlerde kodifiye edilmesine neden olmuştur. 1984 yılında kabul edilen Malezya İslam Aile Kanunu 1984'de (Islamic Family Act- IFLA 1984) bu ürünlerden bir tanesidir.

İşbu çalışma, İslam hukukunun belirttiğimiz kendisine has özellikleri dikkate alınarak, HAK ile İFLA 1984'ü belirli açılardan mukayese eder. HAK'ın 1917; IFLA'nın 1984 yılında kabul edilmesi akıllara çalışmada anakronizm hatasının olabileceğini getirebilir. Ancak bu yaklaşım kanaatimizce tutarlı değildir. Bu düşüncenin birkaç gerekçesi vardır. Öncelikle her iki kanun öğretinin ifade ettiği gibi İslam hukuk tarihi perspektifinden bakıldığında aynı dönemin yani "*Kanunlaştırma ve yeni içtihat dönemi"* kanunlarıdır[5]. Seneler arasında fark vardır ancak, nihai itibariyle aynı dönem içerisindedirler. Öte yandan iki kanun, İslam hukukunun dogmatik yönünün ağır bastığı asli kaynaklarında da hükümlerin olduğu aile hukukuna ilişkindir.

İki kanunu kıyaslamayı gerekli kılan çeşitli nedenler vardır. Her iki kanun da İslam hukukunun asli kaynaklarının ayrıntılı hükümler içerdiği, müçtehitlerin bol içtihat yapığı aile hukukuna münhasır ilişkileri düzenlemiştir. Bu bağlamda İslam hukukunun dogmatik yapısının zaman ve mekân farkı olan işbu iki kanundaki yansımaları ortaya konmalıdır. Bununla beraber her iki kanun, birbirinden farklı örfi, kültürel, tarihi birikime sahip toplumların kendilerine has tecrü-

---

3 https://islamansiklopedisi.org.tr/malezya e.t.:23.05.2019; Raihana Abdullah, Malay halkının 12. Yy da İslamiyet ile tanıştığını ifade etmektedir; Raihana Abdullah, "A study of Islamic Family Law in Malaysia: A Select Bibliography", International Journal of Legal Information, Cilt 35, Sayı 3, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 515; Farid Sufian Shuaib ise farklı bölgelere (Malay Peninsula, Borneo, Sumatra, Sulawesi ve diğerleri gibi) ve farklı hesaplara göre tarihin değişebileceğini ancak ülkenin İslam ile tanışmasının 14'üncü yüzyılda olduğunun kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Farid Sufian Shuaib, Powers and Jurisdiction of Syariah Courts in Malaysia, 2. baskı, LexisNexis, Malezya 2008, s. 13.

4 https://islamansiklopedisi.org.tr/malezya e.t.:23.05.2019.

5 Halil Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Konya 1988, s. 3 vd; Hayrettin Karaman, İslam Hukuk Tarihi, http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/ e.t: 23.05.2019.

be ve birikimleri göz önünde bulundurularak hazırlanılmıştır. Bu noktada işbu kıyaslama ile İslam hukukunun içtihâdî özelliği, hitap ettiği toplumu, coğrafyası ve vakti farklı olan iki kanun özelinde irdelenebilecektir. Bu hususların yanında iki kanun da dışarıdan baskının olmadığı ya da az olduğu koşullarda kodifiye edilmesi mukayese için bir gerekçe olarak ifade edilebilir. Son olarak aynı dönemin eserleri olan işbu iki kanunun çağımız kanun yapma metodolojisine uygun şekilde hazırlanması, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları anlayabilmemiz için bir gerekçe olarak karşımızda durmaktadır.

Bu çalışma, iki kanunu bütünsel olarak mukayese eder. Bu bağlamda, devletleri İslam aile kanunu tevdin etmeye iten süreçler, kanunların toplumsal meşruiyetleri, devletin aile hukukunu kontrolü, kanunların dayanak aldıkları mezhepler, hitap ettikleri kesim ve sistematikleri mukayese kriterleridir. Çalışma, bu karşılaştırma sırasında aile hukukuna münhasır konulara yeri geldikçe değinir.

A. İslam Aile Kanununu Tedvin Etmeye İten Süreçler Bakımından Kıyaslama

Bu başlıkta önce Hukuk-ı Aile Kararnamesini ortaya çıkaran nedenler ardından Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984'ün ortaya çıkmasına neden olan süreçler hakkında bilgi verilir.

1. Hukuk-ı Aile Kararnamesi

Osmanlı Devleti'nde HAK'ın hazırlandığı dönem, Tanzimat sonrasına ve devletin yıkılışına çok az bir süre kaldığı döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde ülkenin her alanda görülen kötü gidişatına dur diyebilmek için çeşitli tedbirler alınmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında aile hukuku alanında yapılan kodifikasyon hareketi de alınmaya çalışılan tedbirlerden bir tanesidir. Öğreti, HAK'ı doğuran nedenleri hukuki gereksinimler, siyasi, sosyal ve iktisadi faktörler, kadının statüsünde meydana gelen gelişmeler ve dönemin fikir hareketleri şeklinde dört kategoride ele almaktadır[6].

HAK'ın ortaya çıkmasını tetikleyen ilk hukuki gerekçe, hukuk ve yargı birliğini sağlama gereksinimidir. Zira o döneme kadar Osmanlı Devleti bünyesin-

---

6 Cin, Akyılmaz, 5. Baskı, s. 365; Mehmet Âkif Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 159.

deki gayrimüslim tebaa aile hukukuna ilişkin ihtilaflarında kendi ruhani liderlerine başvurmakta ve kendi dini hukuk kurallarına tabi olmakta idiler. Tek bir kanunun Osmanlı tebaasının tamamına uygulanması ve ihtilafın tek bir merciide çözülmesi, dönemin kanun koyucuları tarafından ciddi biri ihtiyaç olarak algılanmıştır[7]. Hakikaten kararnamenin 156'ıncı maddesi ile ruhani liderin yargı yetkileri elinden alınmış; kanunda sadece gayrimüslimlere uygulanacak ayrı fasıllar oluşturulmuştur. Öte yandan Müslümanlar açısından da dağınık şekilde yer almış olan aile hukukuna ilişkin hukuk kurallarının tek bir normda derli toplu olması uygulayıcı hakimler açısından da gerekli görülmüştür[8]. Hakikaten, aile ilişkileri, klasik dönemde fıkıh kitaplarında, fetva kitaplarındaki hükümlere ve ululmerin çıkardığı fermanlara dayanılarak çözülmekte idi. Tanzimat sonrasında da aile hukukuna ilişkin parça parça çıkarılan nizamnameler[9] bütünlükten uzak idi. Tanzimat veya kanunlaştırma döneminin özelliği olan hukukun her alanındaki tedvin hareketinden aile hukuku da nasibini almalıydı; böylece özel hukukun birçok alanını içinde barındıran Mecelle'deki eksiklik de giderilmiş olacaktı.

Devletin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve politik durum da aile hukuku alanında kodifikasyonun yapılmasını gerekli kılmıştır. Ülkenin Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşındaki konumu, erkeklerin büyük kısmının cepheye;

---

7 Nitekim bu husus, kanunun hükümet gerekçesinde de dile getirilmiştir: Esbab-ı Mucibe Layihasında Müslüman ve gayrimüslim tebaanın farklı normlara tabi olmalarının sakıncaları izah edilerek, her iki gruba da hitap edilecek bir kanunun hazırlanmasının uygun görüldüğü belirtilmiş ve "Müslümanlar için medeniyetin icatlarına dayanan kanunun fıkıh esaslarına dayandırmanın kolay olduğu, gayrimüslimler hakkında da onların din ve mezheplerinin kanunlarından gerekli hükümlerin alınarak, ortak kuralların herkese uygulanmak üzere kanunun tedvin edileceği" yazılmıştır. "Müslümanlar için konacak genel hükümlerin mezheplerine aykırı ise gayrimüslimlere uygulanmayacağı, onlar için bu konuda ayrı ayrı belirtilerek ve düzeltilerek istisnai hükümlerin konulacağı" açıklaması yapılmıştır. Gülnihal Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, TTKY, Ankara 1996 s. 172; Ahmet Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986, 313 vd.; Cin, Akyılmaz, 5. Baskı, s. 365.

8 Nitekim kararnamenin gerekçesinde "…*mes'ele-i şer'iyyeyi kütüb-i fikhıyeden istinbât u istihrâc ve müftâbih olan müteaddid akvâl-ı fuahadan birini diğerine tercih için muktezi olan ihtisâs ve fazl u irfanın bütün hükkâmda vücudunu te'min etmek müşkil* …" denilmektedir; Aydın, Osmanlı Aile, s. 239; Akgündüz, Külliyat, s. 316.

9 Bu hukuki düzenlemelerin başlıcaları şunlardır: 1884 tarihli evlenme ehliyetine sahip kız ve kadınlar üzerinde velilerin keyfi uygulamalarını yasaklayan ferman, 1863 tarihli mehrin üst sınırını kişilerin ekonomik durumuna göre (fakir/orta halli /zengin) belirleyen ferman, 1881 tarihli evlenme ve boşamaların nüfus idaresince tescilini ön gören Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ve 1916 yılında kocanın nafaka bırakmadan kaybolması veya bazı hastalıkları durumunda kadına tefrik hakkı tanıyan iki irade-i seniyye. Cin, Evlenme, s. 287–288; İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul 2000, s. 149; Aydın, Osmanlı Aile, s. 142.

kadınları ise iktisadi faaliyetlere yönlendirmişti[10]. Yüzünü batıya dönen Osmanlı toplumunda aile yapısında değişikliler meydana gelmeye başlamış; konak tipinden çekirdek aile tipine geçiş hızlanmış, kadınların sosyal hayattaki rolleri artmıştı[11]. Nitekim 1917 senesine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde kadınlar için üniversite, rüştiye, öğretmen okulları açılmış, kadın haklarını savunan feminist nitelikli dernekler kurulmuş, kendi görüşlerini ifade ettikleri gazete ve dergiler çıkarılmış ve iş hayatında yer almaya başlamışlardı[12]. Ülkenin sosyal yapısındaki değişiklik de bu yapıya uygun aile mevzuatını gerekli kılmıştır.

Dönemin Osmanlı aydınları da birbirinden farklı perspektiflerle aile hukuku alanında kodifikasyon yapılmasını gerekli görmüşler. Konuyla ilintili makaleler, görüşler dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Batıcılar, çok kadınla evliliğin ortadan kaldırılması fikrini ileri sürerken; Türkçüler, örf ve âdet ön plana çıkartılarak eşitliği esas alan hukuki düzenleme yapılmasını istemektedir[13]. İslamcılar ise bu iki fikir akımına karşı duruş sergilemişlerdir. Ancak ortada buluşulan nokta tüm fikir akımların aile hukuku alanında norm oluşturma gerekliliğine inanmış olmalarıdır. Sonuçta kararnamede her akımın uzantıları görmek mümkün olmuştur; ancak bu durum beraberinde her akımın eleştirilerini sürdürmeye neden olmuştur.

2. Malezya İslam Aile Hukuku (Federal Bölge) Kanunu 1984

IFLA 1984'ü[14] ortaya çıkaran nedenleri anlayabilmemiz için Malezya aile hukuku tarihinki gelişmeleri ortaya koymakta yarar vardır. Zira işbu kanun, bu gelişmeler üzerine oluşturulmuş ve gelişmiştir. Bu bağlamda Malezya'nın aile

---

10 Örneğin 1915 yılında Osmanlı Ticaret Nezareti kadınlar için bir çeşit mecburi hizmet kanunu çıkarmış, Adana çevresinde kadın askeri mıntıkaları kurularak geri hizmetlerin bir kısmı kadınlara devredilmiştir. İzmir, Ankara, Konya, Isparta, Niğde, Kütahya gibi birçok şehirde çok sayıda kadın halıcılık ve mensucat alanında çalışmaya başlamışlardır. Cin, Evlenme, s. 291. Başkaca kadın istihdamına ilişkin arşiv belgeleri için bk. Ersin Kırca, Kevser Şeker, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlıda Kadın, BOA, Yayın no 137, İstanbul 2015, 112- 156.

11 Ortaylı, s. 149.

12 Gül Akyılmaz, İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Göksu Matbaa, Konya 2000, s. 83–84; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839–1923), Ankara 1991; Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul 1996; kurulan dernek, gazete ve dergilere ilişkin arşiv belgeleri için bk. Kırca, Şeker, s. 162 vd.

13 Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 168-169.

14 Kanunun birinci maddesi, kanunun "Islamic Family Law Federal Territories) Act 1984" şeklinde kısaltılabileceğine amirdir. Malay öğretisi, bu kısaltmayı daha da kısaltarak "IFLA 1984" kullanmaktadır. Bizde çalışmamızda bu kullanımı tercih edeceğiz.

hukuku alanındaki tarihi serüveninin üç kırılma noktası vardır[15]: Bağımsızlık öncesi, bağımsızlık ile IFLA 1984 arası ve 1984'den günümüze kadar olan dönem.

a. Bağımsızlık öncesi dönem – (Osmanlı Devleti'ne Çağdaş Olunan Dönem)

Bilindiği üzere, Malezya birçok sömürgeci devletlerin idaresi altında kalmıştır. Osmanlı Devlet'inde HAK'ın tartışıldığı, kabul edildiği ve uygulandığı dönem, Malezya'da bağımsızlık öncesi döneme tekabül etmektedir. Bu nedenle anılan dönemin biraz daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durmakta yarar vardır. Bu dönemde sömürgeci devletler, bölge, kendi yönetimleri altında iken özellikle ticaret, sözleşme ve ceza hukuku alanlarında kodifikasyon girişiminde bulunmuşlardır. Zira bu alanların konuları anılan devletlerin ilgisini daha çok çekmekte idi. Aileye ilişkin konular ise Malay halkının kendi iç ilişkisi gibi görülmekte idi. Ancak yine de bu dönemde İslam aile hukuku alanında kodifikasyon girişimi mevcut olmuştur.

Bu dönemde aile hukuku alanındaki en ciddi norm, bölge İngiliz sömürüsü altında iken 1880 tarihli "*Muhammadan Marriage Ordinance*" orijinal ismiyle "Muhammed'in Evlilikleri Yönetmeliği'dir. Bu yönetmelik, sömürgeci devletlerin İslam aile hukukuyla ilgili olarak çıkardıkları ilk yönetmelik olması hasebiyle de önemlidir[16]. İşbu yönetmelik, İngilizlerin o dönem sömürgesi altında olan neredeyse tüm ülkelere uyguladığı hukuk politikasından sadece birisidir. Zira aynı dönemde aynı isimle başka sömürge devletlerinde de benzer içerikli düzenlemeler yapılmıştır[17]. İngilizlerin hazırlamış olduğu yönetmelikler birbirinden binlerce kilometre uzakta da olsa birbirine çok benzeyen hükümler içermektedir. Çok kısa olan bu yönetmeliklerin amacı Müslümanların evliliklerini tespit etmek olarak belirtilmiştir. İslami evliliklerinin geçerliliği, bu evliliklerin

15 Abdullah, s. 516.

16 Nurfadzilah Yahaya, Colonial Development Of Islamic Famıly Law In The Brıtısh Straits Settlements And The Netherlands Indies içinde "Courting Jurisdictions: Colonial Administration of Islamic Law pertaining to Arabs in the Straits Settlements and the Netherlands East Indies, 1860-1941", LAPA Presentation, 14 Şubat 2011, s. 6. Mohamad Firdaus bin Mansor Majdin, "The Administration of Muslim Affairs in the Straits Settlements During the 19th Century" IIUM Journal of Religion and Civilisational Studies (IJECS) 1:1 IIUM Yayınları 2018; s. 104.

17 Örneğin Afrika'da yer alan Sirra Leone için 3 Ağustos 1905 tarihinde çıkarılan yönetmelik de aynı isimi taşımakta ve benzer içeriğe haiz idi. http://www.sierra-leone.org/Laws/Cap%2096.pdf (e.t.:15.04.2019)

veya boşanmaların ispatı, bu evlilikleri kayıt altına alacak görevliler ile ilgili hükümler, evliliklerle ilgili alınacak vergiler, sömürgeye atanan valinin konuyla ilintili hükümler çıkabilme yetkisi söz konusu yönetmelikte düzenlenmiştir[18]. Dikkat edilirse yönetmeliğin amacı, toplumun sosyal, ekonomik ve hukuki durumunu belirlemek olmuştur[19].

İngiltere'nin sömürüsü altında olan Malezya'nın da içerisinde bulunduğu "Boğazlar Yerleşiminde" (straits settlements) aile hukuku alanında daha sonra da yönetmelikler çıkarılmıştır. Bu yönetmelikler Mahommedan Marriage Ordinance Amendment Ordinance XIII of 1894 ve Mahommedan Marriage Ordinance 1880 Amendment Ordinance 1902 XXXIV; Amendment Ordinance 1908 XXV'dir[20]. 1908 tarihli 25'inci yönetmeliğin 4'üncü maddesi, Valinin "*evlilikleri kayıt görevlisi*"ni nasıl atayacağını belirtmektedir. Aynı yönetmeliğin 5'inci maddesi de Valinin "*iyi karaktere*" sahip "*hünerli*" bir erkeği kadı atayabileceğini hükme bağlamıştır. Kadı atamasının nasıl yapılacağı, valinin anılan yönetmeliğe göre belirleyeceği kurala göre yapılacaktır. Madde atanacak kadının, sömürge sekreteri tarafından da onaylanmasını ve kadının hangi bölge/yer için veya hangi millet için veya hangi mezhep için atandığının belirtilmesi gerektiğini de hükme bağlamıştır. Aynı yönetmelik, fıkhî konularda fetva verme yetkisine sahip olan "müftü" atamasının da yine Vali tarafından yapılacağını ve "*müftü*"nün Valiye İslam hukuku danışmanlığı yapacağını hükme bağlanmıştır. Keza, müftülerin aynı zamanda daha önce Kadıya ait olan evlilik ve boşanma hususundaki temyiz davalarını çözmesi için Kayıt görevlisine yardımcı olacağı, normatif hale getirilmiştir[21]. Bir başka ifade ile kadının vermiş olduğu kararlar artık, kayıt görevlisine temyiz mercii sıfatıyla götürülebilecektir[22]. İslam huku-

---

18 Majdın, s. 105. Sierra Leone yönetmeliğinin sadece 11 maddeden ibaret olduğunu ifade edebiliriz.

19 Bu anlayış, dönemin sömürge politikasında hâkim olan bir yönetim tarzıdır. Örneğin sömürge bölgesine ilk atanan valilerden bölge ile ilintili rapor istenmesi üzerine, Ağustos 1859 tarihinde Singapura atana Vali Colone Orfeur Cavanagh raporunda gizli topluluklar ve illegal birlikler, ticaret, doğum, evlilik ve ölüm, belediye işleri, yolcu gemileri, yerli memurların kaydı, kaçak mahkumlar gibi konularda hukuk kurallarının oluşturulması gerektiğini belirtmiştir; Nagendiram Rajendra, The Straits Settlements 1867-1874, Yüksek Lisans tezi, Avusturalya Ulusal Üniversitesi, Asya Araştırmaları, Kambere 1976, s. 370.

20 Hükümler için bk. Singapur hükümeti İslam evlilikleri kayıt merkezi, https://www.romm.gov.sg/about_romm/romm_profile.asp

21 Nur Sarah Tajul Urus, Alias Azhar, "The Application of Fatwa in Court Decision Making" International Journal of Law, Government and Communication, cilt 3, sayı 9, Kelentan 2018, s. 87 (http://www.ijlgc.com/home.asm e.t.: 23.05.2019)

22 Yahaya, s. 7.

ku bilgisi olmayan kayıt görevlisine de müftüler destek olacaktır. Bu noktada gayrimüslim olan kayıt görevlilerinin ve gayrimüslim yöneticinin atadığı ve kontrolü altında tutmuş olduğu Kadının ve Müftünün vereceği karar ve fetvaların, İslam hukuku açısından meşruiyetinin tartışılabilir bir konu olduğunu ifade etmek gerekir. Zira, kadılar, İslam devlet yöneticisi tarafından ve onun adına yargılama ve idari faaliyet yürütmektedirler[23]. Bu yönetmelikler, sömürgeci devletin, toplumsal meşruiyeti olan "Kadı"ya ve "mezhep" hassasiyetine önem vermeleri gerektiğini anladığını ancak son sözü kendisinin söylediğini ortaya koymuştur.

İngiliz hükümetinin çıkarmış olduğu bu düzenlemeler görüldüğü üzere İslam aile hukukunun içeriği ve özünü oluşturmamıştır. Bunda sömürgeci devletlerin İslam hukukunu bilmemelerinin payı olabilir[24]; zira belirtildiği üzere temyiz merci konumunda olan kayıt görevlisi, bu eksikliğini müftü ile gidermeye çalışmaktadır. Bununla beraber, İngilizlerin o bölge ile ilgili odaklandıkları noktanın bölge halkının ailevi ilişkilerinden ziyade bölgenin doğal zenginlikleri olmasının da payı olabilir. Öğreti, çıkarılan bu düzenlemelerin aile hukukuna ilişkin derinlemesine normlar barındırmadığını, buna bağlı olarak halkın İslam hukukunu uygulamada zorluk çekmediğini ifade etmektedir[25].

Görüldüğü üzere bölgede aile hukukunun esasına ilişkin derli toplu bir norm mevcut değildir. Konuya İslam hukuk tarihi perspektifinden bakıldığında, o vakte kadar İslam devletleri tarafından aile hukukuna ilişkin derli toplu bir kodifikasyonun olmadığı görülür. Bölge halkı da böylesi beklenti içerisinde bulunmamıştır. Bu durum elbette Müslümanların ailevi ilişkilerindeki ihtilafları çözmek üzere tâbi olmaları gereken kuralların olmadığı anlamına gelmez. Zira aile hukuku, asli kaynaklarda hükümlerin olduğu, devletin dahlinden ziyade müçtehitlerin içtihatları ile gelişmiş bir alandır. Bu hakikati, Malay halkı için de ifade etmek gerekir. Zira bölgede Arap harfleri ile yazılan Malay dili olan "Jawi"ce(cavice, eski malayca)[26] yazılmış, Şafii mezhebine dayanan çok fazla İslam aile hukukuna ilişkin fıkıh eserleri mevcuttur[27]. Ayrıca "*undangundang*" olarak ifade edilen, bölge örf ve âdet hukukunun mevcut olduğu bilinmektedir.

---

23 Fahrettin Atar, Kadı, TDVİA, cilt 24, İstanbul 2001, 66 vd.

24 Benzer görüş için bk. Yahaya, s. 7.

25 Hooker, M. B., Adat Laws In Modern Malaya: Land Tenure, Traditional Government And Religion. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1976'den aktaran Abdullah, s. 515.

26 https://en.wikipedia.org/wiki/Jawi_alphabet

27 Abdullah, s. 515.

Hatta undangundag'ın bölge halkı üzerindeki etkisinden dolayı İngiliz yönetimi bu örf ve âdet hukukunu kodifiye etmeye çalışmıştır[28]. Bu etkinin IFLA 1984'e ve uygulamasına dahi yansıma olmuştur[29]. Dolayısıyla aile hukukunun esasına ilişkin hususlarda Şafii mezhebi endeksli fıkıh eserlerine ve undangundanga dayandıkları söylenebilir.

Bağımsızlık öncesi Malezya'da İslam aile hukuku pratiği, belirttiğimiz Cavice diline hâkim olmanın yanı sıra, sömürge valilerinin atamış olduğu ve danışmanı müftü olan kayıt görevlilerin, kadıların kararları ve fetvaları dikkate alınarak tahlil edilmelidir. Bu konuda Malezya öğretisi dahi daha derinlemesine çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmektedir[30]. Ayrıca kayıt görevlisi,

---

28 Bölge İngiliz sömürüsü altında olduğu dönemde, İngilizler, bölgenin kendisine has bir hukuk sistemi olduğunu fark etmişler; bunun üzerine William Marsden, Thomas Stamford Raffles, William Farquhar gibi oryantalistlerden saha araştırması yaparak örfi hukuku belirlemelerini istemişlerdir. Böylece gerek cavice yazılmış eserlerden yola çıkarak gerekse bölge halkı ile görüşerek bölgedeki örfi hukuku kodifiye etmesi suretiyle undangundangın oluşturulduğu ifade edilmektedir, Yahaya, s. 7. Undangundang'ın 1800'ler ile 1960 arasında uygulanan hukuk olduğu ifade edilmektedir. bk. https://ms.wikipedia.org/wiki/Undang-undang_Malaysia e.t.:27.3.2019. Shuaib, s. 14.

29 Nitekim Malezya geleneğinde de nişan önemli bir merasim ve sosyal bir olay olarak algılanmaktadır. Malezya kültüründe *Peminangan* olarak ifade edilen nişan, erkeğin doğrudan kendisinin ya da güvendiği kişinin evlilik teklifinde bulunması şeklinde tanımlanmıştır. Malay kültüründe, nişanın erkek tarafından bozulması kadının haysiyetine zarar verecek bir gelişme olarak algılanmıştır. Buna bağlı olarak nişan iptali "kemungkiran janji berkahwin" şeklinde bir tabirle ifade edilmiştir. Bununla beraber İslam hukukunda nişanın evliliğe zorlamaması anlayışı IFLA 1984'ün oluşturduğu sistemde de mevcuttur. Ancak bahsettiğimiz kültürel hassasiyet, nişanı daha fazla korumaya itmiştir. Malay öğretisi de bu hükmün Malay örfünden etkilendiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda IFLA 1984'de nişan başlığı altında ayrı bir madde düzenlenmiştir. Kanunun 15'inci maddesine göre bir kimse yazılı veya sözlü bir şekilde gerek bizzat gerekse aracıyla, İslam hukukuna göre nişanlanmış ise ve diğer taraf ile herhangi bir hukuki neden yokken evlenmekten kaçınıyorsa, diğer tarafın evlenme isteği var ise nişanı bozan kişi, mevcut ise nişan hediyesini değilse değerini ve karşı tarafın iyiniyetli bir şekilde evlilik hazırlığı için yapmış olduğu masrafları iade etmekle sorumlu olur. Bu alacaklar mahkemede dava yoluyla da istenebilir. Malezya hukuk pratiğine nişanlanma açısından bakıldığında şer 'iye mahkemelerinin bu hükmü ziyadesiyle uyguladıklarını görüyoruz. Örneğin 1978 yılında Ayşe ve Cemallettin beyin nişanı, Cemalatten beyin vaz geçmesi üzerine dava konusu olmuştur. Nişanlılığa devam etmek isteyen Ayşe Hanım, RM25 mehir için RM800 de evlilik masrafları için ödeme talep etmiştir. Kedah kadı Kadı Beşar, Ayşe hanımın nişanın devam etmesini istediğinden hareketle, evlilik masrafları için RM 400 ün ödenmesine hükmetmiştir. Mimi Kamariah Majid, Undang-Undang Keluarga Di Malaysia, Kuala Lumpur, Butterworths Asia, 1992, 26'dan aktaran Fikriyah Uswatul, "Engagement Cancellation and Its Legal Implication In Malaysia (Woman's Rights Perspective)", Jurisdictie: Jurnal Hukum dan Syariah cilt 6 sayı 2, Malezya 2015 s. 98, 99, 103; Mohammed Ahmad Qureshi, Muslim Law of Marriage, Divorce and Maintenance, Deep & Deep Yayınları, New Delhi 1995, s. 60.

30 Majdin, s. 104.

müftü ve kadının vereceği kararların ne derece İslam hukukuna uygun olduğu tartışılabilir[31]. Bu döneme İslam aile hukuku kodifikasyonu açısından bakıldığında bir yanda bölgedeki müçtehitlerin oluşturdukları içtihatlar öte yandan örfi hukuk kaynağı olan undangundang varlığını sürdürmektedir. Bunlarla beraber sömürge devletlerinin tedvin girişimleri ve uygulamaya müdahale girişimleri mevcuttur. Bu durumda mevzuya sadece aile hukuku açısından bakıldığında dağınık, birbirinden farklı hukuki hükümlerin olduğu aynı zamanda gayrimüslim yöneticilerinin uygulamaya müdahale edebildiği hukuk kuralları manzumesi mevcut olduğu zikredilebilir.

Şu durumda Osmanlının çağdaşı olunduğu dönemde Malezya için meşruiyetinin sorgulanmadığı İslam aile hukuku ile ilintili münferit bir düzenleme, hukuki bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir. Ancak bölgenin politik açıdan bağımsız bir devlet olmaması, sömürgeci devletlerin aile hukukuna doğrudan ve dolaylı bir şekilde müdahale etmesi böylesi yekpare bir aile hukuku kodifikasyonunu erteletmiştir.

b. Bağımsızlık Sonrası ile 1984 Arası Dönem

Malezya'nın aile hukuku serüveninin ikinci aşaması ise bağımsızlık sonrası dönemdir. Bu dönem, 1952 yılında Selangor ile başlayan bölgedeki İslam devletlerinin tedvin hareketlerinin görüldüğü dönemdir[32]. Hakikaten anılan döneme bakıldığında 1952'de Selengor da görülen tedvin hareketi, 1955'de Terengganu, 1956'da Pahang, 1959'da Penang, 1960'da Sembilan, 1962'de Kedah, 1964'de Perlis ve 1968'de Perak da görülmüştür[33]. Aynı etki Malezya'da 1959'da ortaya çıkan "*Administration of Muslim Law Enactment*" ile somutlaşmıştır. Bu döneme aile hukuku açısından bakıldığında İslam aile hukukunun içtihadî özelliği ile bu hukukun kodifiye edilmesi gerekliliği hakkındaki tartışmalar karşımıza çıkmaktadır[34]. Bu tartışmalar o dönemde yürürlükte olan bahsettiğimiz "*Administration of Muslim Law Enactment*" etrafında dönmektedir. Malezya'nın önemli İslam hukukçularından Prof. Ahmad Ibrahim, bu yasanın,

---

31 İngilizlerin Malezya'yı sömürgeleri altına almaları, öğreti de Malezya'daki İslam hukukunun gelişmesinin önünde bir engel olarak değerlendirilmiştir Shuaib, s. 16.

32 http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen/Engenactment_Ori_lib.nsf/f831ccddd195843f48256fc600141e84/936935170ffea75e4825752b001135cb?OpenDocument

33 Tamir Moustafa, "Judging in God's Name: State Power, Secularism, and the Politics of Islamic law in Malaysia" Oxford Journal of Law and Religion, cilt. 3, sayı 1, Oxford 2014, s. 158. (doi:10.1093/ojlr/rwt035).

34 Abdullah, s. 516.

aile hukukuna ilişkin kısımlarının çok kısa olduğunu, aile hukuku ile ilgili önemli direktiflere -örneğin evlilikte alt yaş sınırı, çokeşlilik, evlilik ve boşanmanın kayıt edilmesi, fesih edilmesi gereken evlilik türleri- yer vermediğini ifade etmiştir[35].

Hakikaten 171 maddeden oluşan 20 Nisan 1959 tarihli "*Müslüman Hukuku Yönetimi Yasası*", meclis, şeri mahkeme, finans(zekât), cami, suçlar gibi konuları içeren bölümlerden müteşekkildir. Aynı kanunun 6'ıncı bölümü "evlilik ve boşanma" başlığını taşımakta ve 17 maddeden oluşmaktadır[36]. İlgili bölüm, evlilikleri ve boşanmaları kayıt alma ve nikah kıyma yetkisine sahip olan kadı, imam gibi görevliler (mad 114), velinin nikahtaki rolü(mad 115), iddet ve hülle (mad 116), evliliğin nerede yapılacağı (mad 117), nişanlanma (mad 118), mehir ve hediyeler (mad 119), boşanmanın kaydı, rücu talak (mad 120-121), fasid nikah akdi (mad 122-123), muta hediyesi (mad 124) gibi doğrudan İslam aile hukuku ile ilintili hükümler içermektedir. Bunun dışında 132'inci madde kadının nafakasını düzenlemektedir.

Görüldüğü gibi, anılan yasa sadece aile hukukuna münhasır değildir. Aile hukukunun esasına ilişkin düzenlemeler içermiş olsa da işlediği konular itibariyle yeterli görülmemektedir. Dönemde görülen aile hukukuna ilişkin tedvin hareketi olumlu bir adım olarak değerlendirilebilirse de toplumsal ihtiyacı sağlayacak seviyede olamamıştır. Dolayısıyla sadece aile hukukuna münhasır detaylı bir normun eksikliği kendisini göstermektedir.

IFLA 1984'e gelmeden önce aile hukukundaki tedvin eksikliği münferit, bütüncül olmayan geçici tedbirler ile nihayete erdirilmeye çalışılmıştır. 15 Ağustos 1957 tarihli Married Women Act 1957 adlı yasa, bu tedbirlerden birisi olarak karşımızda durmaktadır[37]. Bu yasa Müslüman evli kadınların, İslam hukukuna göre mülkiyetlerini, haklarını ve sorumluluklarını düzenlemektedir (madde 3). Kadının herhangi bir mülkü edinme, elinde tutma ve elinden çıkarma hakkı olduğu vurgulanmıştır. Hatta kadının mülkiyet hakkının kocasına karşı dahi korunacağı ilgili yasanın 9'uncu maddesinde açıkça hükme bağlan-

---

35 Professor Ahmad Ibrahim's book, The Status of Muslim Women in Family law in Malaysia, Singapore and Brunei (1965)'den aktaran Abdullah, s. 518.

36 İlgili kanunun için bk. http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/ enakmen/Eng_enactment_Ori_lib.nsf/f831ccddd195843f48256fc600141e84/936935170ffea75e4825752b001135cb?OpenDocument.

37 İlgili kanun için bk. http://www.commonlii.org/my/legis/consol_act/mwa19571990222/.

mıştır. Yasa sadece evli kadınlar ile ilgili olup, aile hukukun diğer önemli mevzularına değinmemiştir.

1984'den önce aile hukuku alanındaki en kapsamlı yasa 11 Mart 1976 yılında yürürlüğe giren "law reform (marriage and Divorce) Act 1976 adlı idi[38]. Ancak ilgili yasanın 3 maddesinin 3'üncü fıkrasına göre bu kanun Müslümanlara veya İslam hukuku altında evlenmiş olanlara uygulanmayacaktır[39]. Dolaysıyla bu yasa Malezya'da yaşayan gayrimüslimler için çıkarılmış bir yasadır. Ülkenin Anayasasının 3'üncü maddesi ülkenin dinin İslam olduğunu açıkça hükme bağlamasına rağmen, İslami evliliklerden önce gayrimüslim evliliklerin tedvin edilmesi dikkate değer bir gelişmedir.

Görüldüğü üzere, IFLA 1984'den önce ülkede gayrimüslimler için çıkarılmış detaylı aile hukukuna ilişkin bir kanun, evli kadınların daha ziyade borçlar hukukunu ilişkilendiren konular hakkındaki kanun ve hukukun neredeyse tüm alanlarını içerisinde barındıran Müslüman hukuku yönetim yasası yürürlüktedir. Tüm bu yasalar topluca değerlendirildiğinde ülkede Müslümanlar için sadece aile hukukuna münhasır detaylı bir yasaya olan ihtiyaç ortadır. Nitekim 1980'lere gelindiğinde aile hukuku alanında yasama faaliyeti yapılması, Malezya literatürü tarafından kuvvetli bir şekilde dile getirilmeye başlanmış idi[40]. 21'inci yüzyıl Malezya'sında kadınların ihtiyacının daha sistematik ve korunaklı olabilmesi için aile hukukuna ilişkin münferit, düzenli ve ayrıntılı bir kanuna ihtiyaç vardır şeklinde yorumlar rahatlıkla ifade edilebilmekte idi[41]. Öte yandan Malay literatürü de "maslahat" gereği devletin aile hukuku konusunda tedvin girişiminde bulunması gerektiğini dile getirmekte idi[42]. Ancak Malay öğretisi de kodifikasyonun en çetrefilli olduğu alanın aile hukuku olduğunu ifade etmekte-

38 http://jafbase.fr/docAsie/Malaisie/Mariage&Divorce.PDF

39 Aynı maddenin 4'üncü fıkrası bu yasanın aborjin gelenekleri ve örfi hukukuna göre evlenen Sabah ve Sarawakda veya Peninsular Malezyası'ndaki herhangi bir aborjinlere uygulanmayacağını hükme bağlamıştır. Ancak kendilerine takdir yetkisi verildiğini de ifade etmek gerekir.

40 Mehrun Siraj Marriage and Divotce, "the Law Applicable to Muslims in Selangor and the Federal Territory", Malayan L.J. LXXİV-LXXX, 1988'den aktaran Abdullah, s. 519.

41 Yusuf Abdul Azeezi, Luqman Zakariyahii, Syahirah Abdul Shukor, Ahmad Zaki Salleh, "Codification Of Islamic Family Law In Malaysia: The Contending Legal Intricacies" Science Internaional (Lahore), cilt 28, sayı 2, s. 1760.

42 Rafeah Saidon, Zaleha Kamaruddin, Mahamad Arifin, Norliah Ibrahim, Noorul Huda Sahari, "Justification for State Intervention in Family Matters: An Analysis from the Context of Islamic Jurisprudence" Journal Of Contemporary Islamic Studies, cilt 1,Teknologi Mara Üniversitesi Yayınları 2015, s.37.

dir[43]. Zira ailevi ilişkiler, kişisel hususlar olarak algılanmakta ve devletin bu alana müdahalesi, Malezya hukuk tarihi açısından da pek alışılmış bir mevzu değil idi.

3. Kanunları Ortaya Çıkaran Nedenler Açısından Kıyaslama

IFLA 1984 ile 1917 HAK'ı, kanunları ortaya çıkaran nedenler açısından kıyasladığımızda, bazı ortak gerekçe ve tespitlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, her iki devletin de aile hukuku alanında tedvin girişiminin meşakkatli ve zor bir süreç olduğunun farkında olmalarıdır. Bunda ailevi ilişkilerin kodifiye edilmesinin toplumun doğrudan yaşam alanına müdahale etmesinin etkisi yüksektir. Nitekim her iki ülke de aile hukukuna ilişkin düzenlemelerini diğer alanlarla kıyasladığımızda daha sonraya bırakmıştır. İki kanunun ortaya çıkmasındaki ortak gerekçelerden bir tanesi de iki ülkenin de aile hukukuna ilişkin münferit, hususi bir kurala ihtiyaç hissetmesidir. İki ülke de "kanunlaştırma ve yeni içtihat" döneminde aile hukukunun geçici hukuki tedbirlerle düzenlenmesinin toplumun ihtiyaçları sağlayamadığını fark etmişlerdir. Bir başka ortak gerekçe de anılan dönem içerisinde devletlerin toplumun ailevi ilişkilerini tespit ve kontrol etme gayreti içerisinde olmalarıdır. Bu noktada Osmanlı Devleti gibi bağımsız bir devlet olmanın ya da Malezya aile hukukunun ilk periyodundaki gibi sömürge devleti olmanın bir farkı yoktur. Devletler gelinen noktada ailevi ilişkileri tespit ve kontrol etmek istemişlerdir. Keza kadınların toplumdaki konumlarının daha aktif hale gelmesi ve nispeten buna bağlı olarak toplumdaki sosyal ve kültürel değişiklikler de her iki ülke açısından aile hukukunun tedvin edilmesindeki ortak sebeplerden bir tanesidir. Birbirinden çok uzak ve farklı tarihi kültürel birikime sahip olan iki ülkede görülen bu ortak gerekçeler, dogmatik hükümler içeren İslam aile hukukunun dahi anılan çağda tedvininin gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu ortak gerekçeler dışında elbette farklı sebepler de söz konusu olabilmiştir. Zira bir yanda sömürge yönetimi altında olan Malezya Devleti öte yanda Birinci Dünya Savaş'ında taraf olan Osmanlı Devlet'i söz konusudur. Malezya önceliğini bağımsız bir devlet olmaya koymuşken, Osmanlı savaştan çıkabilme ve ülkenin her alanında görülen kötü gidişata dur deme gayreti içerisindedir. Bu siyasi farklılık dışında Malezya'da gayrimüslimler için aile kanunun çıkarılması

[43] Fikriyah, s. 103.

ülkede yaşayan Müslümanları da bu yönde bir beklentiye sokmuştur. Ancak bu durum ve gerekçe Osmanlı Devleti için geçerli değildir.

B. Kanunların Uygulanması ve Toplumsal Meşruiyeti Açısından Kıyaslama

Bu başlık, önce HAK daha sonra IFLA 1984'ün uygulanması ve topluma yansımalarını ele alır.

1. Hukuk-ı Aile Kararnamesi

HAK, beklenilenin aksine çok kısa hayatta kalmış, 20 Ramazan 1337 / 19 Haziran 1919 tarihinde ilga edilmiştir. Yaklaşık yirmi ay yürürlükte kalan HAK'ın ömrünün kısa olması, devrin siyasi, kültürel şartlarına ve kanunun içerdiği yeniliklere bağlanmıştır[44]. Kararnameye birçok kesimden tepki gösterilmiş olsa da muhafazakâr İslamcılar ile gayrimüslim tebaanın ruhani reislerinin tepkisi daha şiddetli olmuştur[45].

Muhafazakâr İslamcılardan Sadreddin Efendi, Sebîlürreşâd dergisindeki makalelerinde[46] kanunu şiddetli şekilde eleştirmektedir. Müderris, kanun maddelerinin halkın maslahat ve menfaatine aykırı olduğunu; hükümlerin şer'i delillere isnat etmediğini hatta bunlara aykırı olduğunu; farklı mezheplerden hükümlerin hatalı alındığını, aile hukukunu tek bir kanun haline getirmenin sakıncalı olduğunu; bazı maddelerin anlamsız bir şekilde konulduğunu, bazı kanun maddelerinin anlaşılmasının zor olduğunu ileri sürmüştür[47]. Diğer mezheplerden istifade edilmesi ve yenilikçi hükümler içermesi bu görüş sahiplerinin temel karşı çıkış nedenleridir.

Kararnameyi sert bir biçimde eleştiren ikinci grup ise gayrimüslim tebaanın ruhani reisleri olmuştur. Bunlar ise asırlardır ellerinde bulunan yargı yetkisinin

---

44 Aydın, Osmanlı Aile, s. 197.

45 Cin, Evlenme, s. 293; Aydın, Osmanlı Aile, s. 198.

46 Sadreddin Efendi, "Hukuk-I Aile Ve Usul-İ Muhâkemât-I Şer'iyye Kararnameleri Hakkında" Sebilürreşad, sayı 382- 445.

47 Abdurrahman Yazıcı, "Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (1917) ve Sadreddin Efedi'nin Eleştirileri" Ekev Akademi Dergisi, yıl 19, sayı 62 Bahar 2015, s. 576 vd.

kararnamenin 156'ıncı madde ile ellerinden alınmasına öfkelenmişlerdir[48]. Zira Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden bu yana hukukun belirli alanlarında gayrimüslimler cemaat mahkemeleri vasıtasıyla ihtilaflarını sonlandırmaktadırlar[49]. Bu nedenle gayrimüslimler, kararnamenin Kanun-ı Esasi'nin gayrimüslim cemaatlerin dini haklarını güvenceye bağlayan 11'inci maddesine; Gülhane Hatt-ı Hümayun'a, Islahat Fermanı'na aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rum-Ortodoks Kilisesi, Yahudi Hahamlığı gerek hükümet ve gerekse İstanbul'daki elçilikler kanalıyla Kararnamenin gayrimüslimlere ilişkin hükümlerin uygulanmaması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır[50].

Görüldüğü üzere, HAK, toplumsal meşruiyetini tam anlamıyla sağlamamıştır. Bunda kararnamenin "üçlü karakteri" yani Müslümanlar, Museviler ve Hıristiyanlar için ortak bir kanun olmasının ve yenilikçi hükümler getirilmesinin ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumunun etkisi görülmektedir.

2. Malezya İslam Aile Hukuku (Federal Bölge) Kanunu 1984

IFLA 1984 bugün hala yürürlükte olan pozitif bir hukuk kuralıdır. Kanunun günümüze kadar uygulanıyor olması, onun toplumsal meşruiyetinin olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum, kanunun hiç eleştirilmediği ve buna bağlı olarak değişikliğe uğramadığı anlamına gelmemektedir. Kanunun uygulaması ile ilgili dört can alıcı eleştirinin var olduğu ifade edilebilir. Bunlar, kanunun aile hukukuna ilişkin tüm meseleleri ele almadığı tartışması, ülkedeki tüm Müslümanlar için tek bir İslam aile kanununun olmamasının doğurduğu sorunlar, kadın haklarını koruyucu tedbirlerin alınmasının gerekliliği ve gayrimüslimler ile gerçekleştirilen izdivaçların doğurduğu hukuki sonuçlardır. Şimdi bu dört başlığı izah edelim.

Malay öğretisi, kanunun varlığından memnun olmuş ancak tam anlamıyla aile hukukunun kodifikasyonunu tamamlanmadığı yönünde eleştiri getirmiştir[51]. Zira, kanunda yer alan birçok madde, "*Hüküm Şeria*"ya atıf yapmaktadır. Hü-

---

48 Ahmet Yasin Küçüktiryaki, Sadreddin Efendi'nin Hukuk-ı Aile Kararnamesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 25.

49 Cin, Akyılmaz, 4. Baskı, s. 207.

50 Aydın, Osmanlı Aile, s. 199.

51 Dr Nora Abdul Hak, "Role Of The Conciliatory Committee And Hakam (Arbitrator): The Practice And Provisions Of The Islamic Family Law In Malaysia", Meeting the Challenges of Law in Asia – Second Asian Law Institute (ASLI) Conference, Singapor 2005, s. 3.

küm Şeria'dan ne anlaşılması gerektiğini kanun şu şekilde ifade etmiştir: "*herhangi bir tanınmış mezhebe göre İslam hukuku*"[52]. Dolayısıyla hüküm şeria'ya yapılan her atıf İslam hukukuna yapılmaktadır. Mecelle'deki ifadesiyle "*içtihad ile içtihad nakz olunmaz*" ilkesi ve özelliğine sahip olan İslam hukukunda aynı anda aynı konu hakkında birbirinden farklı iki içtihadın yürürlükte olması mümkündür. Şu durumda IFLA 1984'ün İslam hukukuna bıraktığı mevzularda hangi içtihadın tercih edileceği hususunda muallaklık olduğu ortadadır. Örneğin kanunun 2'inci maddesine baliğ, "islam hukuku"na göre belirlenmiş ergenlik çağına işaret etmektedir. Kanun baliğ olmak için bir yaş belirlememiş, bunun içeriğini İslam hukukuna bırakmıştır.

IFLA 1984'ün ülkedeki tüm Müslümanlar için geçerli bir İslam aile kanunu olup olmadığı hususu, uygulamada ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Bu hususu anlayabilmemiz için ülkenin anayasal yapısını izah etmekte yarar vardır. Ülke, 11 federe devlet ve 3 federal bölgeden oluşmaktadır[53]. Anayasanın 74'üncü maddesine göre her federe devletin ve federal bölgenin münferit yasama ve yürütme erki vardır. İslam hukuku konusunda da federe devletlerin kanun koyma yetkisi mevcuttur. Bu bağlamda özellikle İslam aile hukuku konusunda federe devletlerin birbirinden farklı kodifikasyon faaliyeti yürütme yetkileri vardır[54]. Dolayısıyla federal bölgenin çıkaracağı taslak kanunları takip etme iradesi federe devletlere bırakılmıştır[55].

Hakikaten federe devletler de aile hukuku konusunda IFLA 1984'den farklı hükümler oluşturmuşlardır. Bu farklı düzenlemeler, aile hukukunun esasına ilişkin farklı içtihatları kanunlaştırabilmiştir. Örneğin, IFLA 1984'e göre erkekler, ehli-i kitap kadınlar ile evlenebilirler. Ancak Savarak federe devleti İslam Aile Hukuku Kanunu, 2001, 43'üncü bölüm 9'uncu maddesine göre hiçbir Müslüman, gayrimüslim ile evlenemez[56]. Bununla beraber IFLA 1984'ün federe

---

52 Madde hükmü şu şekildedir: "*Hukum Syara' " means Islamic Law according to any recognized Mazhab*;"

53 Perlis, Kedah, Penang, Perak, Selangor, Malacca, Negeri, Sembilan, Johor, Phanag, Terengganu, Kelantan, Sarawak ve Sabah federe ülkelerdir. Kuala Lumpur, Labuan ve Putra Jaya da federal bölgelerdir.

54 Shuaib, s. 51; Farid S Shuaib, "The Islamic Legal System in Malaysia," Pacific Rim Law & Policy Journal, cilt 21, sayı 1, 2012, s. 89; Fikriyah, s. 102.

55 Fikriyah, s. 103.

56 İlgili kanun için bk. http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/ mal/portalv1 /enakmen2011/Eng_enactment_Ori_lib.nsf/100ae747c72508e748256faa00188094/fe3047307ed43d074825768d00091526?OpenDocument

devletler için model bir yasa olduğu ve federe devletlerde çıkartılan aile hukukuna ilişkin yasaların birbirine çok benzediği ve Malezya İslam aile hukuku denildiğinde incelenmesi gereken temel kanunun bu kanun olduğu ifade edilmiştir[57]. Nitekim, işbu yasa Kualu Lumpur'da meclisten geçtikten ve onaylandıktan sonra federe devletlere yorumlamaları ve adapte etmeleri için gönderilmiştir[58]. Öte yandan, işbu kanun doğrudan federal hükümet tarafından yönetilen, ülkenin başkentinin olduğu bölgede uygulanmaktadır. Bu nedenle anılan kanunun, prensip itibariyle Malezya aile hukuku hakkında bizlere bilgi verdiğini ifade edebiliriz. Ancak yine de farklı ülkelerdeki uygulamalar ve kodifiye hareketleri, Malezya gündemini özellikle 2000 yılların başlarında fazlasıyla meşgul etmiştir[59]. Tüm ülkede Müslümanlar için tek bir aile kanunun olmaması, hukuk birliğinin oluşmasını engellemektedir. Bu farklı yasa tercihleri, ülkenin anayasal statüsü ve siyasi tarihi ile izah edilebilir.

2000'li yıllarda görülen kadın hareketleri, anılan kanuna eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu noktada en dikkat çekici olan hareketin "*Sisters in Islam*"ın[60] tek eşlilik için oluşturdukları "*Campaign For Monogamy*" kampanyasıdır. Bu kampanya 16 Mart 2003'de başlamış ve yaklaşık on yıl ülkenin gündemini meşgul etmiştir[61]. Kampanyanın uzantısı olan "*Memorandun On Reform Of The Islamic Family Laws On Polygamy* 2 Aralık 1996) bildirisinde Nisa süresindeki (Nisa 4:129) ayetten yola çıkarak İslam hukukunun esasında tek eşliliği tavsiye ettiği, Abdullah Yusuf Ali tarafından deklare edilmiş idi[62]. Zira eşit davranmanın zor olduğu yine asli kaynakta var idi. Bildiride aynı zamanda Peygamber Efendimiz'in damadı Hz. Ali'ye ikinci bir eş almak istemesi halinde kızını boşaması gerektiği zira bu durumun kızını sıkıntıya sokacağını ve

---

57 Naily, Nabiela, and Kemal Riza. "Hukum Keluarga Islam Asia Tenggara Kontemporer: Sejarah, Pembentukan, Dan Dinamikanya Di Malaysia." Executive Summary. Surabaya: LP2M IAIN Sunan Ampel, 2013 s. 13'den aktaran Fikriyah, s. 103, Anis Shuhaiza Bt Md Salleh, Noor 'Aza Bt Ahmad, "Cross Boundary Marriage Under Malaysian Family Law: Between a Dream of Life and Reality of Legal Requirements," Journal of Politics and Law cilt 3, sayı 2, 2010, s. 2 (doi:10.5539/jpl.v3n2p148).

58 Dr Nora Abdul Hak, s.2.

59 "One system, one wife = Less Trouble" New straits Times, 9 Ocak 2003. Jaclyn Ling-Chien Neo, "Anti-God, Anti-Islam And Anti-Quran": Expanding The Range Of Participants And Parameters In Discourse Over Women's Rights And Islam In Malaysia" Pacific Basin Law Journal, cilt 21, sayı 1, 2003, s. 54.

60 www.muslimtents.com/sistersinislam ; https://www.sistersinislam.org.my/ e.t.: 15.5.2019

61 Judith E. Tucker Women, Family, and Gender in Islamic Law, Cambridge Universitesi Yayınları, cambrigde 2008, s.77.

62 Tucker, s. 78.

ona zarar vereceğini ifade etmesi de hukuki argüman olarak kullanılmıştır[63]. Dolayısıyla bildiride çok eşliliğin daha da sert koşullara bağlanması gerektiği detaylı şekilde önerilmiştir. Görüldüğü üzere IFLA 1984, kadın hakları açısından bakıldığında İslami argümanlara dayanılarak eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu durum çağımızda kadının toplumdaki yerinin daha da aktif hale gelmesinin göstergelerinden birisidir.

Toplumda meydana gelen bu gelişmeler, IFLA 1984 hükümlerinde değişikliği beraberinde getirmiştir. Şu an yürürlükte olan hali ile çok eşlilik için anılan kanunun 23'üncü maddesine göre bir yandan hâkimin izin vermesi öte yandan kadının da duruşmada olması ve bu durumun kamera ile kayıt altında tutulması gerekiyor. IFLA 1984'ün ilk halinde ise ilk eşinin görüşünün veya haberinin olması aranmıyordu. Keza velayeti icbar hususunda da kadınların iradeleri, kanunun şimdiki hali ile daha güvenceye alınmış durumdadır. Zira kanunun 13A maddesine göre velinin evliliğe izin vermemesi durumunda kadın bu durumu hâkim karşısına götürebilmektedir. Kadı da velinin ret gerekçesinin dayanağını sorgulayabilmektedir. Tüm bu hususlar kanunun belirli bir süre yürürlükte kalarak şekillendiğinin; kanunda yapılan değişikliklerin toplumda kadının rolünün daha aktif hale gelmesine bağlı olarak kadınlar lehine olduğunun göstergeleridir.

Ülkede iki ayrı aile kanunun olması, aile hukukunun uygulanmasında ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Örneğin IFLA 1984'e göre bir erkek, ehlikitap olan gayrimüslim ile evlenebilir. Bu durumda bir tarafta Müslümanlar için uygulanacak olan aile kanunu mevcut iken öte yanda Müslümanlara uygulanmayacak, sadece belirli gayrimüslimlere uygulanacak ayrı bir kanun mevcuttur. Bu durumda Malay öğretisi, IFLA 1984 buna izin vermiş olsa da bu şekildeki evliliklerin yasal dayanaklarını belirlemede zorlanıldığı ifade edilmektedir[64].

Aynı şekilde sadece gayrimüslimler için geçerli olan Evlilik ve Boşanma Yasası 1976'ın bir gayrimüslimin Müslüman olmasına bağladığı hukuki sonuç da Malay literatüründe ve Malezya İslam aile hukuku uygulamasında tartışılmaktadır. Zira anılan yasanın 51'inci maddesine göre taraflardan birisi, Müslüman olur ise, diğer taraf kendi dininde kalmaya devam etmesi halinde, kendi dininde kalan belirli bir süre içerisinde boşanma için dava açabilecektir. Aynı

63 www.sistersinislam.orgmy/memo/040197.thm e.t.: 15.5.2019.

64 Afi Apis, "Brief notes on Islamic Family Law", https://www.academia.edu/3764252/BRIEF_NOTES_ON_ISLAMIC_FAMILY_LAW e.t.: 15.5.2019.

maddenin 2'inci fıkrasına göre bu durumda mahkeme, nafaka ve velayet ile ilgili hüküm verebilecektir. Görüldüğü üzere kanun, kadın erkek ayırımı yapmaksızın bu yetkiyi her iki tarafa da vermiştir. Erkeğin Müslüman olması halinde kadının bu gerekçe ile kocasından boşanmak istemesi, İslam hukukuna uygun olmayabilecektir. Nitekim bu husus da Malay öğretisinde tartışılmaktadır[65]. Görüldüğü üzere Müslümanlar için ayrı, belirli gayrimüslimler için ayrı bir aile kanunlarının olması, Müslüman- gayrimüslim evlilikleri ile ilgili hukuki sorunları beraberinde getirmiştir.

İzah edilen bu dört başlık dışında, Malay öğretisi, kanunun uygulanması açısından aile içi şiddet, evlilik sonrası mülkiyet konularının üzerinde de hususi bir şekilde durmuştur[66]. Yine Kuala Lumpur bölgesinde boşanma oranının arttığının fark edilmesi, IFLA 1984'ü kodifiye ederken boşanmayı daha da zorlaştırma niyetiyle ilan edildiği ifade edilmektedir[67]. Bu bağlamda tahkime müsaade eden 48, 47/5-17, 49/4, 51/8 -9 maddeleri örnek olarak zikredilebilir.

3. Kanunları Uygulanmaları ve Toplumsal Meşruiyetleri Açısından Kıyaslama

İki kanunu toplumun kabulü ve uygulanmaları açısından kıyasladığımızda, IFLA 1984'ün toplumda daha iyi bir karşılık gördüğünü rahatlıkla ifade edebiliriz. Zira bir yanda yaklaşık 35 yıl önce kabul edilen ve hala uygulanan IFLA 1984 dururken öte yanda yaklaşık 2 yıl yürürlükte kalmış HAK söz konusudur. İki kanunun uygulanması sırasındaki tepkilere bakıldığında IFLA 1984'ün daha uzun süre yürürlükte olmasının kanaatimizce birkaç gerekçesi olabilir. İlk olarak IFLA 1984 sadece Müslümanlar için hazırlanmıştır; gayrimüslimler için ise ayrı bir kanun hazırlanmıştır. Buna bağlı olarak Müslümanlar için ayrı yargı merci, gayrimüslimler için ayrı yargı organı oluşturulmuştur. Bu ayrışma, ülkenin gayrimüslim vatandaşlarından gelebilecek eleştirileri ortadan kaldırmıştır. Bu ayrışma esasında Malay örneğinde gördüğümüz gibi Müslüman-

---

65 Adil, Mohamed Azam M. "Seksyen 51, Akta Membaharui Undangundang (Perkahwinan dan Perceraian) 1976: Kesan dan Implikasinya terhadap Undang-undang Keluarga Islam"(Section 51, Law Reform (Marriage and Divorce) Act 1976: Consequences and Implications on Islamic Family Law). Kanun Jurnal Undang-undang Malaysia 1994'den aktaran Abdullah, s. 520.

66 Raihanah Abdullah, Taslima Monsoor, Fuadah Johari, Wirdati Mohd Radzi, "Financial support for women under Islamic family law in Bangladesh and Malaysia", Asian Journal of Women's Studies, cilt 2, sayı 4, 2015, 363-383, (doi: 10.1080/12259276.2015.1106853)

67 Dr Nora Abdul Hak, s.3.

Gayrimüslim evliliklerinin hangi rejime tabi olacağı sorununu oluşturmuş olsa da bu sorun daha köklü bir problem ile mukayese edildiğinde zayıf kalmaktadır.

Kanaatimizce IFLA 1984'ün daha iyi kabul görmesinin bir diğer nedeni de daha uzun bir sürede, uygulamadaki aksaklıkları görerek hazırlanmış olmasıdır. Nitekim, IFLA 1984, HAK gibi geçici bir kanun olmadığı gibi çok kısa bir sürede de hazırlanmamıştır. Bir diğer gerekçe de esasında yine IFLA 1984'ün eleştirildiği hususlardan bir tanesidir. IFLA 1984 birçok hususta İslam hukukuna atıfta bulunmuştur. HAK ise ele aldığı konularda daha somut normlar tahsis etmiştir. IFLA 1984'ün bu tercihi, normları oluştururken daha az hata yapmayı ve uygulamaya esneklik sağlamıştır. Zira HAK örneğinde olduğu gibi IFLA 1984 yanlış hükümler tahsis edilmekle eleştirilmemiş; tercih ettiği içtihadî hükümler açısından tenkit edilmiştir.

C. Devletin Aile Hukukunu Kontrolü

Bu başlık, her iki kanunun devletin aile hukukuna olan dahline ilişkin düzenlemeleri inceler.

1. Hukuk-ı Aile Kararnamesi

HAK, Osmanlı Devleti'ndeki evlenme ve boşanmalarda devlet kontrolünü daha düzenli ve sistematik bir hale getirmiştir. Öğreti, klasik dönemde de devletin evlenme ve boşanmaları zaman zaman sıkı kontrol ettiğini; HAK'ın getirdiği yeniliğin ise bu kontrolün çağın gerektirdiği şartlara uygun şekil değişikliği olduğunu ifade eder[68]. Yine de HAK'ın aile hukukuna devletin müdahalesi anlamına gelen yenilikler getirdiği ifade edilmelidir.

Somut olarak bakıldığında HAK, üç şekilde aile hukukunu kontrol etmeye çalışmıştır. Bunlardan ilki, hâkim ve naib huzurunda nikahın kıyılması gerekliliğidir. HAK'ın 37'inci maddesine göre nikah akdi anında, taraflardan birinin ikametgâhında bulunan kaza hâkimi veya bunun özel izin verdiği yetkili naib hazır bulunmalı ve akitnameyi düzenlemeli ve tescil etmelidir. Görüldüğü üzere nikah akdi, hâkim veya yetkili naib huzurunda kıyılmalı ve yine bu görevliler tarafından tescil edilmelidir. Devletin bu dahli, bir idari kontrol mekanizması olarak değerlendirilmiş; ispat kolaylığı sağlaması amacını taşıdığı ifade edilmiş-

68 Aydın, Osmanlı Aile, s. 194.

tir[69]. Bu hususa kararname gerekçesinde değinilmiş, özellikle kadınların mehir gibi haklarının bu şekilde daha iyi korunabileceği zikredilmiştir[70]. Dolayısıyla bu hükme uymama halinde yani hâkim veya izin verdiği naib huzurunda olmadan yapılan nikah akitleri geçersiz sayılmamıştır[71]. Bu noktada naibin kimler olacağı Osmanlı hukukunda tartışılmış; "*Hukuk-ı Aile Kararnamesine Müteallik Muamelâtı İdariye Hakkında Nizamname*"nin 9'uncu maddesi ile öğretmen, muhtar gibi resmi sıfata sahip olanlar veya mahalde itibar kazanmış olan kişiler de hakimler tarafından bu hususa ilişkin naib olarak görevlendirilebilmiştir[72].

Devlet, nikaha ilan mecburiyeti getirmek suretiyle de aile hukukuna dahil olmaktadır. HAK md. 33'e göre nikahın kıyılmasından önce durumun ilan edileceği amirdir. Bu düzenlemenin klasik dönemde olmadığı ve modern düşünüşün mahsulü olduğu zikredilir[73]. Bu hükmü getirmenin amacı, aleniyeti temin etmekten ziyade, evlenecek kimselerde evlenmeye engel bir halin var olması halinde, yakınların veya üçüncü şahısların mahkemeye itiraz etmelerini sağlamaktır. İlan sürecinin nasıl yürütüleceği, biraz önce belirttiğimiz nizamnamede detaylı bir şekilde düzenlenmiştir.

Devletin aile hukukuna müdahalesi, boşanma konusunda da kendisini göstermiştir. HAK, karısını boşayan kocaya, durumu hâkime bildirme mecburiyeti getirmiştir. Öğreti, bu mecburiyetin idari bir formalite olduğunu ifade eder[74]. Talak ve muhala dışında, kanunda sayılan bazı gerekçelerle hâkim boşanmaya müdahale etmektedir.

2. Malezya İslam Aile Hukuku (Federal Bölge) Kanunu 1984

IFLA 1984, devletin aile hukukunu kontrol altına tutmak için çeşitli tedbirleri uhdesinde barındırmaktadır. Malay öğretisi, aile hukukunun kişisel bir mevzu olmasına rağmen, devletin aile hukukuna müdahale etmesinin çeşitli neden-

---

69 Cin, Evlenme, s. 297.

70 Aydın, Osmanlı Aile, s. 247.

71 Gotthard, Jaeschke, "Türk Hukukunda Evlenme Aktinin Şekli", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, cilt 19, sayı 1-2, 1953, s. 429.

72 Nizamname için bk. Düstur II, t. C. 10, s. 52-57; Cin, Evlenme, s. 297; Sabri Şakir Ansay, Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar, AÜHFY, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Kollektif Ortaklığı, Ankara 1952, s. 32-35.

73 Cin, Evlenme, s. 299; Aydın, Osmanlı Aile, s. 193.

74 Halil Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1988, s. 124.

leri olduğunu ifade etmektedir[75]. Şimdi, bu gerekçeleri ve devletin aile hukukuna hangi aşamalarda nasıl müdahale ettiğini ortaya koyalım.

Devletin aile hukukuna müdahalesi evlilik birliği kurulmadan önce kendisini göstermeye başlar. Ülkede evlilik öncesi HIV-taraması zorunludur ve evlilik öncesinde tarafların karı-koca olarak sahip oldukları hakları ve sorumlulukları hakkında bilgi verilen eğitime katılmaları gereklidir. Bu husus Malay öğretisinde "maslahat" ile gerekçelendirilmiştir[76]. Bu şekilde oluşturulan hukuk kuralı ile ülkede bilinçli, sağlıklı evliliklerin teşekkül etmesi ve boşanma oranlarının azaltılması hedeflenmiştir[77].

Keza Kanunun 16 ve 18'inci maddelerine göre evlenmek isteyen kişiler, evlilik öncesi, kadının ikametgâhında yer alan "*evlilik kayıt birimine*" başvurarak evlilik izin başvurusunda bulunmak zorundalar. Evlilik kayıt birimi, gerekliliklerin ve şartların yerine gelip gelmediğini denetlemekte, tüm yükümlülükler yerine getirildiyse, o zaman izin vermektedir. Kanunun 2'inci maddesine göre evlilik kayıt görevlisinin, İslami evlilikleri, boşanmaları ve rücü işlemlerini takip etme ve karar verme yetkisi vardır. Kanunun 21'inci maddesine göre, kayıt görevlisi, kendisine yapılan her bir evlilik ile ilgili olarak, "*mas kahwin*" olarak adlandırılan mehrin değeri ve özelliklerini; "*pemberian*" olarak nitelendirilen kocanın karısına verdiği hediyenin değeri ve özelliklerini; her ikisi de peşin olarak ödenmediyse, taahhüt edilen ödeme tarihlerini; bunların ödeneceği konusundaki güvencenin özelliklerini kayıt altına alır ve kesinleştirir. Görüldüğü üzere, devlet evlilikle beraber, mehri de sıkı kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Evliliğin meşruiyeti ile ilgili bir sorun çıkması halinde, örneğin başvuran kişiler, izin verilen yaş sınırının altında ise veya kadının velisi yoksa, kayıt görevlisi, durumu şeriye kadısına bildirmekle vazifelendirilmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, yasanın 8'inci maddesi "kural olarak" 18 yaşından küçük erkeğin ve 16 yaşından küçük kadının evlenme ehliyetinin olmadığına amirdir. Tüm bu süreç gelecekte karşılaşılabilecek sorunları öncesinden çözmek ve evli-

---

75 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 36.

76 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 37.

77 Bu şekildeki uygulamaların bölgede diğer ülkelerde de mevcut olduğunu ifade edebiliriz. https://www.romm.gov.sg/resources/young_couples.asp

lik ilişkisini daha sağlam bir temel üzerine inşa etmek gayesiyle "siyaset-i şer'iye" kullanılarak çözülmeye çalışılmıştır[78].

Evliliğin kaydedilmesi, toplum yararına görülmekte ve aileye ilişkin düzenli bir sistem getirilmesi bahse konu kanunun 25 ve 34'üncü maddelerinde de kendisine yer bulmuştur. 24'üncü madde kayıt görevlisinin nasıl, kim tarafından atanacağı ve idari açıdan neleri kontrol etmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. "Kayıtın hukuki etkisi" başlıklı 34'üncü maddeye göre anılan kanundaki hiçbir hükmün veya bu kanun altında çıkarılmış hiçbir kural, yalnızca tescil edilmiş olması veya olmamasından ötürü, geçersiz veya geçerli olan herhangi bir evliliği geçerli veya geçersiz kılmak için yorumlanamaz. Bu düzenlemeler siyaset-i şeriye ile izah edilmektedir[79]. Bu sayede hukuka aykırı tek ve çok eşli evliliklerin önüne geçilmekte ve herhangi bir suiistimal durumun önleneceği hedeflenmektedir[80].

Devletin aile hukukuna müdahalesi, "*şeriatın maksadı*" ilkesi ile de izah edilmektedir. Bu ilke, toplumun varlığı ve düzeni için beş temel hususun korunmasını gerekli kılmaktadır[81]. Bunlar, can, mal, ırz, nesil ve dindir. Bu bağlamda Malay öğretisi, devletin aile hukuku alanında kodifikasyon faaliyetini, neslin korunması amacıyla "şeriatın maksadı" ilkesine dayandırmaktadır[82]. Zira bu şekilde Müslümanların yasak fiilleri yapmalarının engelleneceği düşünülmektedir. IFLA 1984'ün 10'uncu maddesinde yer alan kadınların, gayrimüslimlerle evlenme yasağı; erkeklerin ise sadece ehl-i kitap ile evlenebilecekleri hükmü, ensest ilişkinin ve evlilik dışı cinsel ilişkinin Malay İslam Ceza Hukuku Suçları Kanunu 1997'nin 2, 20, 21, 22 ve 23'üncü maddelerinde cezalandırılması bu ilkenin tedvin uzantıları olarak görülmektedir. Bu sayede aile müessesesi ve kamu yararının korunacağı düşünülmektedir.

3. Devletin Aile Hukukunu Kontrol Etmesi Açısından Mukayese

Gerek HAK gerekse IFLA 1984, İslam hukukunda bu yönde zorlayıcı bir hüküm olmamasına rağmen devletin aile hukukunu kontrol edecek mekanizmaları, klasik fıkıh teorisine göre daha sıkı ve detaylı bir şekilde düzenlemiştir.

---

78 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 40.

79 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 38.

80 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 39.

81 Ertuğrul Boynukalın, "Makāsıdü'ş-Şerîa", TDVİA, cilt 27, Ankara 2003, s. 423 vd.

82 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 42.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında klasik dönemde görülen denetimin, formatının değiştirilmesi ve yeni kontrol mekanizmalarının oluşturulduğu görülmektedir. Malezya açısından bakıldığına ise İngiliz sömürgesi altında iken uygulanmaya başlayan "*evlilik kayıt birimi*/görevlisi"nin formatının değiştirilerek ve detaylandırılarak uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Her ikisi açısından bakıldığında yeni dönemde, devletlerin aile hukukunu kontrol etmek hususunda istekli ve cesur olduklarını ve kendi öz birikimlerini göz ardı etmediklerini söyleyebiliriz. İki kanun da devlet kontrolünde süreçleri farklı olmak kaydıyla hakimlerden istifade etmişlerdir. İki kanunun, devlet kontrolüne neden ihtiyaç olduğu sorusuna verdiği cevapların da ortak olduğunu ifade edebiliriz. Elbette her ikisinde de ilk amaç, toplumdaki ailevi ilişkilerinin düzenli hale getirmektir. Bunun dışında evliliklerin hukuka uygun yapılmasını temin etmek iki kanunun ortak hedefidir.

Her iki kanun da devletin aile hukukunu kontrol ederek kadınların haklarını daha iyi korumayı hedeflemişlerdir. Bu durum, HAK'ın gerekçesinde açıkça yazılmış iken IFLA 1984, getirdiği düzenlemeler ile bu amaca sahip olduğunu ortaya koyuyor. Örneğin her iki mevzuat da evlenme ehliyetine sahip kişinin kendi iradesiyle evlenmesi hususunda veli rızasını farklı usullerle de olsa hâkim kontrolüne tabi tutmaktadır. Bununla beraber IFLA 1984'de HAK'a nazaran kadınların başka açılardan lehine olan hükümleri içerdiğini görüyoruz. Nitekim, IFLA 1984, mehrin değeri ve özellikleri, müeccel olması halinde ne zaman ödeneceği hususu kayıt görevlisine bildirilme zorunluluğu getirmiştir. HAK ise mehre 11 madde ayırmışken bunun devlet kontrolünde olmasını sağlayacak bu şekilde bir mekanizma oluşturmamıştır.

IFLA 1984, HAK'a göre daha detaylı ve sistematik bir süreç getirmiştir. Evlilik öncesi sağlık testi, evlilik ile ilgili eğitime katılma gerekliliği, sadece aile hukuku ilişkilerini organize eden ayrı resmi bir birim kurması, mehri kontrol mekanizması içerisinde dahil etmesi gibi hususlar IFLA 1984'de mevcut iken HAK da mevut değildir. HAK'ın bu açıdan bakıldığında daha yüzeysel düzenleme getirdiği ifade edilebilir. Bunda elbette HAK'ın daha hızlı hazırlanması, ülkenin içerisinde bulunduğu politik durumun etkisi vardır.

Ç. Mezhep Tercihi

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Hanefi mezhebi belirli bir yüzyıldan itibaren resmi mezhep olarak kabul edilmiş; devlet kodifikasyonlarını ve uygulamasını bu mezhep doğrultusunda hazırlamış ve yürütmüştür[83]. Öte yandan Malay halkının çoğunluğunun Şafii mezhebi itikatlarına tabi olduğu bilinmektedir. Bu başlık altında, anılan mezhep tercihlerinin söz konusu kanunlara yansımaları incelenir.

1. Hukuk-ı Aile Kararnamesi

HAK'ı gerek İslam hukuk tarihi gerekse Osmanlı hukuk tarihi açısından orijinal kılan hususlardan bir tanesi, dört Sünni mezhebin içtihatlarından istifade edilerek hazırlanmış olmasıdır. Kararnamenin hiçbir maddesinde tüm mezheplerden istifade edildiği açıkça yazılmamıştır. Ancak gerekçede "… *bazı mesâilde gerek fukâha-yı Hanefiyye'den ve gerek mezâhib-i saire erbabından bazı eâzımın ictihâd ve fetvası muâmelât-ı nâsa daha mülâyim ve ihtiyacât-ı asra daha muvafık görülerek tercihan lâhiyaya dercedildiğinden*…" denilmek suretiyle bu husus net bir şekilde ortaya konmuştur[84]. Gerekçede böylece neden diğer mezheplere de dayanıldığı ortaya konmuştur. Buna göre, çağın ihtiyaçları diğer mezheplerin içtihatları ile karşılanabilecektir. Kararname gerekçesinde çok eski tarihlerden bu yana devletlerin belirli bir mezhebe bağlı düzenlemeler getirdiklerini ancak zamanın geçmesi ile devletlerin çağın ihtiyaçlarını karşılayan diğer görüşlere de dayandıklarını ifade etmiştir[85]. Bununla beraber, Hanefi mezhebine sıkı bir şekilde dayanan Mecelle'nin uygulanmasının üzerinden geçen yaklaşık 40 yıllık tecrübe de böylesi bir tercihin nedeni olarak ifade edilmiştir[86].

HAK md 7'de düzenlenen 12 yaşını tamamlamayan erkek ile 9 yaşını tamamlamayan kız çocuğunun velisi tarafından dahi evlendirilemeyeceği hükmü İbn Şübrüme'nin[87] ve akıl hastalarının sadece zaruret halince velileri tarafından evlendirilebileceği hükmü İmam Şafii'nin içtihadına dayanmaktadır. Nikah akdi

---

83 Cin, Akyılmaz, 4. Baskı, s. 89.

84 Aydın, Osmanlı Aile, s. 242.

85 Gerekçede örnek olarak Roma hukukunun gösterilmesi dikkate değerdir; Aydın, Osmanlı Aile, s. 240.

86 Aydın, Osmanlı Aile, s. 192.

87 Şükrü Özen, "İbn Şübrüme", TDVİA, cilt 20, Ankara 1999, s. 380.

esnasında kocanın tek eşli kalmasının şart koşulması ise Hanbeli içtihadı ile oluşturulmuştur[88]. Evlenme ehliyetine sahip olan kızın, evlenmek üzere hâkime başvurması üzerine durumun veliye bildirileceği ve itiraz etmez ya da itirazı geçerli olmaz ise evliliğe müsaade edileceği hususu ise Maliki mezhebinin içtihadına dayanmaktadır. Bu minvaldeki örnekleri çoğaltmak mümkündür[89]. Görüldüğü üzere HAK, çağın gereklerine uygun bir şekilde dört Sünni mezhepten istifade etmiştir.

2. Malezya İslam Aile Hukuku (Federal Bölge) Kanunu 1984

IFLA 1984 de diğer mezheplerden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu husus kanunda açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kanunun 2'inci maddesi, kanununda kullanılan teknik terimlerin tanımlarını içermektedir. Bu tanımlar arasında "*Hüküm Şeria*" da mevcuttur. Bu ifade etimolojik olarak İslam hukuku demektir. Kanun ise bu hükmü "*herhangi bir tanınmış mezhebe göre İslam hukuku*"[90] şeklinde tanımlamıştır. Bu şekilde, her ne kadar ülkede Şafii mezhebi ağırlıklı inanç olsa da diğer mezhepler de aile hukuku konusunda dayanak olarak kullanılabilecektir. Dolayısıyla kanun tek bir mezhebe bağlı olarak bir norm getirmemiştir. Malay öğretisi tanınmış mezhep ifadesinden Şafi, Maliki, Hanefi veya Hanbeli mezhebinin kastedildiğini belirtmektedir[91].

Öğreti, tek bir mezhebe bağlı kalınmamasını, diğer mezheplere de işaret edilmesini, İslam hukukunda "*siyaset-i şeriye*" ile ilişkilendirmekte; bu sayede çeşitli mezheplerin görüşlerine dayanarak, toplumun ihtiyacına en iyi çözümün bulunabileceğini ve toplumsal refahın daha iyi sağlanabileceğini ifade etmektedir[92]. Bu teorik yaklaşımın, Malay uygulamasına da yansıdığı görülmektedir. Örneğin, kadın haklarının toplum gündeminde yer tutmasına bağlı olarak, ülkede birçok kadın, izdivaçlarını, velayeti icbarı şart koşan Şafii ekolüne dayan-

---

88 Cin, Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 5. Baskı, s. 410.

89 Nikah için kullanılan sözcükler, ikrah (tehdit) ile gerçekleşen nikâh ve talakların (boşanma) ve sarhoşun boşamasının geçerli olmaması, kadına belirli sebeplerin varlığı halinde kazai boşanma (tefrik) hakkının tanınması diğer mezheplere dayanarak Kararnameye alınmıştır; Cin, Akyılmaz, 5. Baskı, s. 371; Aydın, Osmanlı Aile, s. 192.

90 İlgili hüküm şu şekildedir. "Hukum Syara' " means Islamic Law according to any recognized Mazhab."

91 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 40.

92 Saidon, Kamaruddin, Arifin, Ibrahim, Sahari, s. 40.

maktan ziyade bu konuda daha esnek bir sistem geliştiren Hanefi ekolüne dayandırmak istemişlerdir[93].

Ancak kanun hükümleri tesis edilirken, Şafi ekolünün ağırlığının olduğunu ifade edebiliriz. Örneğin Malay öğretisi, nafaka, geçim yükümlülüğü gibi ekonomik destek ve sorumluluklara ilişkin yirmiden fazla hükmün, klasik şafi ekolüne göre hazırlandığını ifade etmektedir[94]. Ayrıca, ülkede şeriye mahkemelerinin Şafi ekolüne göre karar verdikleri bilinmektedir. Örneğin evlilik sırasında veya boşanma sonrasında erkeğin kadına veya aileye yönelik ekonomik desteği (nafaka, geçim vs) Hanefi mezhebine göre erkeğin durumu dikkate alınarak hesaplanırken; Şafii mezhebine göre hem erkeğin hem de kadının sosyal statüsü beraber değerlendirilmektedir. Malezya'daki şeri mahkemelerin de bu noktada Şafi ekolünü takip ettiği ifade edilmiştir[95]. Örneğin Sakdiah ile Ahmad arasında boşanma davasında Kedah yüksek mahkemesi kararını Şafi hukukçu Şeyh Zekeriya el Ensari'nin Sunan el-Matalib bi Syarhi Rawd el-Matalib'e dayanarak vermiştir. Bu vakada mahkeme, kadına iki seçenek sunmuştur: Ya nafaka için kocasının işe girip para kazanmasını bekleyecek ya da ilk seçeneği reddederek evliliğin feshine karar vermesini talep edecektir[96].

3. Mezhep Tercihi Açısından Mukayese

İki kanunun da yeni içtihad döneminde tüm mezheplerin görüşlerine dayanması, İslam hukuk tarihi açısından dikkate değer bir tespittir. Bu açıdan bakıldığında HAK'ın böylesi bir yöntemi tercih eden ilk kanun olması, kendi geçmişindeki dönüşümün isabetli olduğunu ortaya koyar. Yeni içtihat döneminde dünyada meydana gelen sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve hukuki gelişmeler, İslam aile hukuku alanında kodifikasyonlarında tüm mezheplerden yararlanmanın gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır. Elbette devletler, böylesi bir tedvin girişiminde ağırlıklı olarak kendi mezheplerine dayanmaktadırlar.

İki kanunda da kendisine farklı olan mezhebin görüşlerini tercih edilmesi dikkate değer bir tespittir. Bunlar arasında her iki kanunda da ortak hükümlerin mevcut olması ciddi bir tespittir. Örneğin hem HAK hem IFLA 1984 İbn Şübrüme'nin içtihadına dayanarak evlilik için alt limit getirmiştir. IFLA 1984'ün

---

93 Azeezi, Zakariyahii, Abdul Shukor, Salleh, s. 1760 vd.

94 Abdullah, Monsoor, Johari, Radzi, s. 367.

95 Abdullah, Monsoor, Johari, Radzi, s. 366.

96 Abdullah, Monsoor, Johari, Radzi, s. 374.

8'inci maddesine göre 18 yaşından küçük erkek ve 16 yaşından küçük kadının şeriye mahkemesi hâkimi izin vermediği müddetçe evlenemeyeceğine amirdir. Burada hâkimin izin verebilmesi alt yaş limiti için bir istisna teşkil etmektedir. Öte yandan HAK md. 7'e göre 12 yaşını tamamlamayan erkek ile 9 yaşını tamamlamayan kadının kimse tarafından evlendirilemez. HAK'ın bu konudaki tutumu görüldüğü üzere daha nettir. Ancak her ikisi de kendi mezheplerinin dışındaki içtihada dayanarak bir alt limit getirmişlerdir.

Keza her iki kanun, evlenme ehliyetine sahip olan kızların veli izinlerinde hâkim denetimini ön plana çıkararak Maliki mezhebine dayanmışlardır. IFLA 1984'ün 13A maddesine göre evlilik için tarafların rızaları olması gerekmekte, bununla birlikte kadının velisinin yeterli bir neden olmaksızın evliliğe izin vermemesi halinde, kadına hâkim izniyle evlenebilme hakkı vermektedir. HAK md. 8'e göre de 17 yaşını tamamlamış bir kadın, kendi rızası ile evlenmek için hâkime başvurduğunda bu durumun veliye tebliğ edileceği, veli itiraz etmez ise ya da itirazı geçerli sayılmaz ise izdivaca izin verileceği amirdir. Her iki kanunun da kadınların kendi rızaları ile evlenmelerinde velilerinin rolleri daha pasif duruma getirilmektedir. Bu benzerlikler, farklı mezheplerle de olsa İslam hukukunun çağın koşullarına uygun düzenlemelere haiz olduğunu göstermektedir.

Bu noktada ifade edilmesi gereken diğer husus, ülkelerin İslam hukukunun asli kaynaklarında net bir şekilde düzenlenmiş olan ve doğal olarak tüm mezheplerin hemfikir oldukları hükümleri kendi kanunlarına olduğu gibi almış olmalarıdır. Örneğin Nisa Suresinin 23'üncü ayetinde düzenlenen evlenme engelleri, HAK md. 17'de, IFLA 1984'de de 9'uncu madde de düzenlenmektedir. Her iki kanun hükmü, ayet hükmüne uygun bir şekilde öz itibariyle aynıdır. Keza, nikah akdinin sıhhat şartı olan iki şahit koşulu, tüm mezheplerde kabul edilmekte olup, bu durum HAK md 34'de, IFLA 1984'de 21'inci maddede düzenlenmektedir.

D. Kanunları Kişi Bakımından Uygulanması Açısından Kıyaslama

Bu başlık, söz konusu kanunların kimler için çıkarıldığını, bir başka ifade ile bu kanunun kimler için uygulanabileceğini tartışır.

Her iki kanun İslam aile hukukunu tedvin etmiş olsa da kanunların muhatap oldukları kesim birbirinden farklıdır. IFLA 1984, sadece federal bölgede (ülkede) yaşayan Müslümanlar için geçerli bir normdur. Nitekim bölgede bulunan gayrimüslimler için daha önce de ifade edildiği üzere münferit bir kanun çıka-

rılmıştır. Bu noktada IFLA 1984, kimin Müslüman olarak nitelendirileceğini hükme bağlamıştır. Kanunun 5'inci maddesine göre bu kanunun amaçları doğrultusunda bir kişinin Müslüman olup olmadığına dair bir ihtilaf ortaya çıkarsa, bu ihtilaf, o kişinin inanç, davranış, karakter veya kişinin ihmalleri dikkate alınmaksızın genel itibar ölçüsüne göre karar verilir. Kanunun bu noktada epey esnek olduğu anlaşılmaktadır. Açıkça ifade edilmemiş olsa da kişinin ibadetlerini yapmaması, inancını ortaya koymaması, davranışlarının İslam hukukuna uygun olmaması gibi durumlar sorgulanmadan kişinin Müslüman olup olmadığına karar verilecektir.

Öte yandan HAK sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda Hıristiyan ve Yahudiler de çıkarılmıştır. Kanunun bazı hükümleri nişanlanma örneğinde olduğu gibi, bu üç dine mensup kişiler için de geçerli sayılmıştır. Bunun dışında kanunun bazı hükümleri sadece Hıristiyanlara, bazı hükümleri sadece Yahudilere uygulanacaktır. Örneğin kanunun evlenme yasaklarına ilişkin ikinci babının 13-19 maddelerinden müteşekkil olan birinci fasıl Müslümanlar; 20-26 maddelerinden oluşan ikinci fasıl Yahudiler; 27-32 maddelerine havi üçüncü fasıl Hıristiyanlar için oluşturulmuştur. Üç farklı cemaat için farklı hükümlerin konması, bu grupların homojen olmamaları, farklı dini, kültürel ve tarihi alt yapıya sahip oldukları ile makul karşılanmalıdır[97]. Farklı hükümleri tek bir normda toplayan kararname, aynı zamanda dağınık yargı mercilerini kaldırıp tek bir yargı mercii oluşturmuştur. Bu bağlamda cemaat mahkemeleri ilga edilmiştir. Bu tercih, daha evvel de ifade edildiği gibi gayrimüslimler tarafından çok ciddi tenkit edilmiş ve kararnamenin hızlı bir şekilde ilga edilmesinin alt yapısını oluşturmuştur.

İki kanun bu açıdan kıyaslandığında farklı dini, kültürel ve tarihi birikime sahip cemaatlerden oluşan devletlerde aile hukuku alanında tek bir hukuk normu ve tek yargı merci oluşturmanın toplumsal meşruiyetinin olmadığı anlaşılır. Bu noktada HAK tecrübesi, kendisinden daha sonra yürürlüğe giren İslam aile kanunları açısından önemli bir merhale olmuştur. Bu bağlamda Malezya'da Müslümanlar için ayrı, gayrimüslimler için ayrı normları çıkarılması, toplumsal meşruiyetin kazanılmasında önemli bir etken gibi durmaktadır.

---

97 Aydın, Osmanlı Aile, s. 191.

E. Kanunları Sistematikleri Açısından Kıyaslama

İki kanun bölümlendirme, alt başlıklandırma ve madde sayıları açısından birbirinden farklılık arz etmektedir.

2 kitap 157 maddeden oluşan HAK'ta toplam 9 bab vardır. Birinci kitap evlenmeye ilişkin olup, birinci babında, nişanlanma, evlenme ehliyeti; ikinci babında evlenme yasakları düzenlenmiştir. Aynı kitabın üçüncü babı, nikah akdini ve denkliği; dördüncü babı fasit nikahı; beşinci babı nikahın hükümlerini; altıncı babı mehri düzenlemiştir. İkinci kitap ise boşanmaya ilişkindir. Bu kitabın birinci babı genel hükümler, rici ve bain talak, tefrik hakkındadır. İkinci babı Hıristiyanların boşanmalarına ilişkindir. Üçüncü babı ise iddet ve nafakaya ilişkindir. Kanunun son üç maddesi ise çeşitli hükümler başlığı altında düzenlenmiştir. Kararname, Hıristiyan ve Yahudilere ayrı hükümlerin uygulanacağı hallerde bablar içerisinde ayrı fasıllar açmıştır.

IFLA 1984'e baktığımızda 135 madde ve 10 bölümün düzenlendiğini görüyoruz. Birinci bölüm başlangıç hükümlerini, ikinci bölüm evliliği, üçüncü bölüm evliliklerin kayıt işlemlerini, dördüncü bölüm evliliklerin kayıt işlemleri ve nikah ile ilgili cezai hükümleri, beşinci bölüm boşanmayı, altıncı bölüm kadın eşin, çocukların ve diğerlerinin bakımlarını, yedinci bölüm vasiliği, sekizinci bölüm federal bölge dışındaki evlilikler gibi çeşitli hükümleri, dokuzuncu bölüm cezai hükümleri ve onuncu bölüm genel hükümleri düzenlemektedir.

Her iki kanunun odaklandığı noktalar birbirinden farklı olmuştur. Örneğin HAK'da cezai hükümler yok iken, IFLA 1984 cezai hükümler tedvin etmiştir. IFLA 1984'de yer alan cezai hükümler de eşlerin evlilikten ötürü sorumluluklarını yerine getirmemesi halinde uygulanacaktır. Örneğin kanunun 128'inci maddesine göre erkek, eşine adil davranmaz ise bin ringgiti geçmemek üzere para cezası veya 6 ayı geçmemek üzere hapis cezası veya hem para hem de hapis cezası ile cezalandırılacaktır[98]. İki kanunun odaklandığı noktaların farklı

[98] Günümüzde bu hükmün pratiğe pek yansımadığı zira Malay toplumun bu hükümden yeteri kadar haberdar olmadığı ileri sürülmektedir; All Answers ltd, 'Rights between Men and Women in Islamic Family Laws (IFL)' (Lawteacher.net, May 2019) <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/family-law/rights-between-men-and-women-law-essays.php?vref=1> e.t. 17 May 2019. Bu nedenle bu gibi kadınlar lehine olacak hükümler sivil toplum örgütleri vasıtasıyla duyurulmaya çalışılmaktadır; http://www.musawah.org/wp-content/uploads/2019/03/Malaysia-Overview-Table.pdf 17.5.2019. Öğretinin de bu gibi alanlarda çalışmalar yaptığı görülmektedir; Roslina Che Soh Yusoff, Nora Abdul Hak Norliah Ibrahim, "Adequacy of Legislation in Protecting the Rights

olduğunu ortaya koyan bir başka konu da mehirdir. HAK, mehri ayrı bab ve 11 madde ile düzenlemiş iken; IFLA 1984 'de mehir için münferit bir bölüm tahsis edilmemiştir.

SONUÇ

Coğrafi açıdan birbirine çok uzak olan Osmanlı Devleti ile Malezya Devletinin İslam hukuk tarihi açısından aynı dönemde çıkardıkları aile hukukuna ilişkin kanunlarının çeşitli açılardan mukayese edilmesi ile önemli tespit ve tecrübeler ortaya çıkmıştır.

İki ülkeyi yeni içtihat ve kanunlaştırma döneminde aile hukukunu kodifiye etmeye iten ortak gerekçe ve tespitler vardır. Bunlardan ilki, iki ülkenin siyasi otoritesinin, sahip oldukları sınırlı yasama yetkisini aile hukuku konusunda kullanmakta cesur ancak temkinli davranmış olmalarıdır. Bunda İslam hukukunun sahip olduğu zengin ancak dağınık içtihat birikiminin ve ülkelerin çıkardıkları münferit ve geçici hükümlerin rolü yadsınamaz. Bu geçici ve dağınık hükümlerin derli toplu halde kodifiye edilmesi, iki ülke için de ortak gerekçe olarak görülmektedir. Bir başka ortak gerekçe de anılan dönem içerisinde devletlerin toplumun ailevi ilişkilerini tespit ve kontrol etme gayreti içerisinde olmalarıdır. Bu noktada Osmanlı Devleti gibi bağımsız bir devlet olmanın ya da Malezya aile hukukunun ilk periyodundaki gibi sömürge devleti olmanın bir farkı yoktur. Keza kadınların toplumdaki konumlarının daha aktif hale gelmesi ve nispeten buna bağlı olarak toplumdaki sosyal ve kültürel değişiklikler de hukukunun tedvin edilmesindeki ortak sebeplerden bir tanesidir. Bununla beraber, iki ülkenin de diğer hukuk alanlarındaki tedvin hareketlerinden sonra aile hukukuna yönelmeleri temkinli davrandıklarını göstermektedir.

Bu ortak gerekçeler dışında elbette farklı sebepler de söz konusudur. HAK'ın ortaya çıktığı sosyo-politik ortam ile IFLA 1984'ün ortaya çıktığı durum birbirinden farklıdır. HAK, ülkenin içinde bulunduğu kötü gidişatı engellemek için normatif düzenlemelerin yapıldığı bir ortamda çıkmış iken; IFLA 1984 genç bir ülkenin eksikliklerini tamamlama gayreti gösterdiği bir konjonk-

of Muslim Women Against Spousal Violence in Malaysia" Australian Journal of Basic and Applied Sciences, cilt 6, sayı 11, 2012, s. 321. Bu hüküm öğretide çokeşli erkekler için de uygulanacağı şeklinde yorumlanmıştır; Zuliza Mohd Kusrin, Mohd Zaini Nasohah, Noor Lizza Mohd Said, "Review on The Provision of Polygamous Marriage in Malaysia, Isu Syariah & Undang-undang Siri" cilt 21, s. 122. http://ukmsyariah.org/terbitan/wp-content/uploads/2015/12/10-Dr-Zuliza-Mohd-Kusrin.pdf 17.5.2019.

türde kabul edilmiştir. Keza, Malezya'da gayrimüslimler için çıkarılmış olan aile kanununun varlığı, Müslümanlar için de bu yönde kanun çıkartmayı gerekli kılmıştır. Benzer durum Osmanlı Devleti için söz konusu değildi. Bu farklar, kanunların farklı sistematik ile hazırlanmalarını ve odaklandıkları hususların birbirinden farklı olmasını beraberinde getirmiştir.

IFLA 1984'ün toplumda daha iyi karşılık gördüğü, daha uzun süre uygulanması ile anlaşılmaktadır. Bunda gayrimüslimler için ayrı kanun ve yargı merciinin mevcut olmasının, daha uzun sürede ve geçmişteki benzer tecrübelerden istifade edilmesinin, maddelerinin "İslam hukuku"na atıf yapmasının etkisi vardır. Esasında bu tercihler, beraberinde eleştiriyi de getirmiştir. Zira Müslüman-Gayrimüslim evliliklerinin hangi rejime tabi olacağı sorununu oluşmuş; aile hukukuna ilişkin hukuki boşluklar varlığını sürdürmüştür. IFLA 1984'ün bu tercihi, normları oluştururken hatayı minimize etmiş ve uygulamaya esneklik sağlamıştır. Dolayısıyla bu tercih, kanunun kendisini HAK örneğinde olduğu gibi topyekûn eleştirilerden kurtarmıştır. Ancak HAK'ı bu nokta çok sert bir şekilde eleştirmemek gerekir zira, HAK'ın önünde IFLA 1984'de olduğu gibi modern tarzda aile hukuku normlar yoktu.

Her iki kanun, devletin aile hukukunu kontrol edecek mekanizmaları, İslam hukukunda bu yönde zorlayıcı bir hüküm olmamasına rağmen, klasik fıkıh teorisine göre daha sıkı ve detaylı bir şekilde düzenlemiştir. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında klasik dönemde görülen denetimin, formatının değiştirilmesi ve yeni kontrol mekanizmalarının oluşturulduğu görülmektedir. Malezya açısından bakıldığına ise İngiliz sömürgesi altında iken uygulanmaya başlayan "*evlilik kayıt birimi*/görevlisi"nin formatının değiştirilerek ve detaylandırılarak uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Her iki kanunun bu yönde detaylı ve sıkı bir denetim getirmesinin amaçlarından bir tanesi, kadınların haklarını daha iyi korumaktır. IFLA 1984, HAK'a göre daha detaylı ve sistematik bir süreç getirmiştir. Nitekim, evlilik öncesi sağlık testi, evlilik ile ilgili eğitime katılma gerekliliği, sadece aile hukuku ilişkilerini organize eden ayrı resmi bir birim kurması, mehri kontrol mekanizması içerisinde dahil etmesi gibi hususlar IFLA 1984'de mevcut iken HAK da mevut değildir.

İki kanunun da anılan dönemde dört Sünni mezhebin görüşlerine dayanması dikkate değer bir tespittir. Bu açıdan bakıldığında HAK'ın böylesi bir yöntemi tercih eden ilk kanun olması, kendi geçmişindeki dönüşümün isabetli olduğunu ortaya koyar. İki kanunda da kendisine farklı olan mezhebin görüşlerini tercih edilmesi ve bunlar arasında her iki kanunda da ortak hükümlerin mevcut

olması önemlidir. Bu tespit aynı zamanda İslam hukukunun her çağın ihtiyaçlarını karşılayabilecek zengin içtihat havuzuna sahip olduğunu göstermektedir. Kanunları bu yönde tercihe iten sosyo-politik nedenler arasında en etkili olanı kadınların toplumdaki konumlarının değişmesidir. Zira iki ülke de artık kadınların lehine olan içtihatlardan istifade etmek istemişlerdir.

HAK tecrübesi ve onun açmış olduğu ufkun IFLA 1984'e faydası olduğu görülmektedir. Aile hukukunun modern tarzda kodifiye edilebileceği, HAK ile başlamaktadır. Kendisinden sonra birçok ülke de olduğu gibi Malezya da aile hukukunu tedvin etmiştir. HAK'ın tercih etmiş olduğu tüm mezheplerden istifade etme yönteminin aynı şekilde IFLA 1984'de de görülmesi HAK'ın önemini ortaya koyar. İslam hukuk tarihinde ilk kez HAK ile kodifiye edilen nişanlanma müessesinin IFLA 1984'de de yer alması, HAK'ın bu yöndeki girişiminin tutarlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, HAK'ın Müslüman ve Gayrımüslimler için tek bir norm düzenlemesinin toplumsal meşruiyetinin olmaması, kendisinden daha sonra yürürlüğe giren İslam aile kanunları açısından önemli bir merhale olmuştur. Bununla beraber IFLA 1984'ün HAK'ın tüm tecrübesinden istifade etmediği de açıktır. Nitekim IFLA 1984 maddeleri, birçok aile hukuku müessesesinde İslam hukukuna atıf yaparken, HAK daha net hükümler içermektedir. HAK'ın bu yöndeki tercihi, zengin ancak dağınık aile hukuku içtihatlarını bulma konusunda uygulamaya yardımcı olmak gayesini taşımakta idi. IFLA 1984 bu tecrübeden istifade etmemiş ve bu açıdan eleştirilmektedir.

İki ülke, aile hukuku kodifikasyonları açısından kıyaslandığında şu dersler çıkarılabilir: Ailevi ilişkileri düzenleyen normlar tek çatı altında, derli toplu ve modern bir şekilde düzenlenmelidir. Müslümanlar ile gayrimüslimler için ayrı aile kanunları çıkarılmalıdır. Zira farklı dini, kültürel ve tarihi birikime sahip cemaatlerden oluşan devletlerde aile hukuku alanında tek bir hukuk normu ve tek yargı merci oluşturmanın toplumsal meşruiyeti yoktur. Norm çıkartılırken toplumun içerisinde bulunduğu sosyal, kültürel ve politik konum dikkate alınarak, dört Sünni mezhepten istifade edilmelidir. Ülkeler, kendi örf ve adetlerine dikkat etmelidirler. Çağımızda aile hukukuna ilişkin hükümler daha spesifik ve net olmalıdır. Ailevi ilişkileri düzenleyen normlar uzun tartışmalar, istişareler ile hazırlanmalı, aceleci davranılmamalıdır.

KAYNAKÇA

"One system, one wife = Less Trouble" New straits Times, 9 Ocak 2003.

Abdullah Raihana, "A study of Islamic Family Law in Malaysia: A Select Bibliography", International Journal of Legal Information, Cilt 35, Sayı 3, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2007.

Abdullah Raihanah, Taslima Monsoor, Fuadah Johari, Wirdati Mohd Radzi, "Financial support for women under Islamic family law in Bangladesh and Malaysia", Asian Journal of Women's Studies, cilt 2, sayı 4, 2015, (doi: 10.1080/12259276.2015.1106853)

Akgündüz Ahmet, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986

Akyılmaz Gül, İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Göksu Matbaa, Konya 2000

All Answers ltd, 'Rights between Men and Women in Islamic Family Laws (IFL)' (Lawteacher.net, May 2019) <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/family-law/rights-between-men-and-women-law-essays.php?vref=1> e.t. 17 May 2019.

Ansay Sabri Şakir, Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar, AÜHFY, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Kollektif Ortaklığı, Ankara 1952.

Apis Afi, "Brief notes on Islamic Family Law", https://www.academia.edu/3764252/BRIEF_NOTES_ON_ISLAMIC_FAMILY_LAW e.t.: 15.5.2019.

Atar Fahrettin, Kadı, TDVİA, cilt 24, İstanbul 2001.

Aydın Mehmet Âkif, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018.

Azeezi Yusuf Abdul, Zakariyahii Luqman, Abdul Shukor Syahirah, Salleh Ahmad Zaki, "Codification Of Islamic Family Law In Malaysia: The Contending Legal Intricacies" Science Internaional (Lahore), cilt 28, sayı 2.

Boynukalın Ertuğrul, "Makāsıdü'ş-Şerîa", TDVİA, cilt 27, Ankara 2003, s. 423 vd.

Bozkurt Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, TTKY, Ankara 1996.

Che Soh Yusoff Roslina, Nora Abdul Hak Norliah Ibrahim, "Adequacy of Legislation in Protecting the Rights of Muslim Women Against Spousal Violence in Malaysia" Australian Journal of Basic and Applied Sciences, cilt 6, sayı 11, 2012

Cin Halil, Akyılmaz Gül, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 4. Baskı, Konya, 2011.

Cin Halil, Eski Hukukumuzda Boşanma, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1988, s. 124.

Cin Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Konya 1988

Çakır Serpil, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul 1996

Gökalp Ziya, Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

Hak Dr Nora Abdul, "Role Of The Conciliatory Committee And Hakam (Arbitrator): The Practice And Provisions Of The Islamic Family Law In Malaysia", Meeting the Challenges of Law in Asia – Second Asian Law Institute (ASLI) Conference, Singapor 2005.

http://jafbase.fr/docAsie/Malaisie/Mariage&Divorce.PDF (e.t.: 17.5.2019)

http://www.commonlii.org/my/legis/consol_act/mwa19571990222/ (e.t.: 17.5.2019)

http://www.musawah.org/wp-content/uploads/2019/03/Malaysia-Overview-Table.pdf (e.t.: 17.5.2019).

http://www.sierra-leone.org/Laws/Cap%2096.pdf (e.t.:15.04.2019)

http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen/Eng_enactment_Ori_lib.nsf/f831ccddd195843f48256fc600141e84/936935170ffea75e4825752b001135cb?OpenDocument (e.t.: 17.5.2019)

http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen/Eng_enactment_Ori_lib.nsf/f831ccddd195843f48256fc600141e84/936935170ffea75e4825752b001135cb?OpenDocument (e.t.: 17.5.2019)

http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen2011/Eng_enactment_Ori_lib.nsf/100ae747c72508e748256faa00188094/fe3047307ed43d074825768d00091526?OpenDocument (e.t.: 17.5.2019)

https://en.wikipedia.org/wiki/Jawi_alphabet (e.t.: 17.5.2019)

https://islamansiklopedisi.org.tr/malezya (e.t.:23.05.2019).

https://ms.wikipedia.org/wiki/Undang-undang_Malaysia (e.t.:27.3.2019).

https://www.muslimtents.com/sistersinislam

https://www.romm.gov.sg/about_romm/romm_profile.asp (e.t.: 17.5.2019)

https://www.romm.gov.sg/resources/young_couples.asp (e.t.: 17.5.2019)

https://www.sistersinislam.org.my/ e.t.: 15.5.2019

İlhan Cengiz, Günümüz Türkçe'siyle Mecelle, Yetkin Yayınları, Ankara 2011.

Jaeschke Gotthard, , "Türk Hukukunda Evlenme Aktinin Şekli", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, cilt 19, sayı 1-2, 1953.

Karaman Hayrettin, İslam Hukuk Tarihi, http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/ e.t: 23.05.2019.

Kırca Ersin, Kevser Şeker, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlıda Kadın, BOA, Yayın no 137, İstanbul 2015.

Kurnaz Şefika, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839–1923), Ankara 1991

Küçüktiryaki Ahmet Yasin, Sadreddin Efendi'nin Hukuk-ı Aile Kararnamesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Mansor Majdin Mohamad Firdaus bin, "The Administration of Muslim Affairs in the Straits Settlements During the 19th Century" IIUM Journal of Religion and Civilisational Studies (IJECS) 1:1 IIUM Yayınları 2018.

Md Salleh Anis Shuhaiza, Ahmad Noor 'Aza, "Cross Boundary Marriage Under Malaysian Family Law: Between a Dream of Life and Reality of Legal Requirements," Journal of Politics and Law cilt 3, sayı 2, 2010 (doi:10.5539/jpl.v3n2p148).

Neo Jaclyn Ling-Chien, "Anti-God, Anti-Islam And Anti-Quran": Expanding The Range Of Participants And Parameters In Discourse Over Women's Rights And Islam In Malaysia" Pacific Basin Law Journal, cilt 21, sayı 1, 2003.

Ortaylı İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul 2000.

Özen Şükrü, "İbn Şübrüme", TDVİA, cilt 20, Ankara 1999.

Qureshi Mohammed Ahmad, Muslim Law of Marriage, Divorce and Maintenance, Deep & Deep Yayınları, New Delhi 1995.

Rajendra Nagendiram, The Straits Settlements 1867-1874, Yüksek Lisans tezi, Avusturalya Ulusal Üniversitesi, Asya Araştırmaları, Kambere 1976.

Sadreddin Efendi, "Hukuk-I Aile Ve Usul-İ Muhâkemât-I Şer'iyye Kararnameleri Hakkında" Sebilürreşad, sayı 382- 445.

Saidon Rafeah, Kamaruddin Zaleha, Arifin Mahamad, Ibrahim Norliah, Sahari Noorul Huda, "Justification for State Intervention in Family Matters: An Analysis from the Context of Islamic Jurisprudence" Journal Of Contemporary Islamic Studies, cilt 1,Teknologi Mara Üniversitesi Yayınları 2015.

Shuaib Farid Sufian, "The Islamic Legal System in Malaysia," Pacific Rim Law & Policy Journal, cilt 21, sayı 1, 2012, s. 89; Fikriyah.

Shuaib Farid Sufian, Powers and Jurisdiction of Syariah Courts in Malaysia, 2. baskı, LexisNexis, Malezya 2008.

Tamir Moustafa, "Judging in God's Name: State Power, Secularism, and the Politics of Islamic law in Malaysia" Oxford Journal of Law and Religion, cilt. 3, sayı 1, Oxford 2014 (doi:10.1093/ojlr/rwt035).

Tucker Judith E. Women, Family, and Gender in Islamic Law, Cambridge Universitesi Yayınları, Cambrigde 2008.

Urus Nur Sarah Tajul, Azhar Alias, "The Application of Fatwa in Court Decision Making" International Journal of Law, Government and Communication, cilt 3, sayı 9, Kelentan 2018, (http://www.ijlgc.com/home.asm e.t.: 23.05.2019)

Uswatul Fikriyah, "Engagement Cancellation and Its Legal Implication In Malaysia (Woman's Rights Perspective)", Jurisdictie: Jurnal Hukum dan Syariah cilt 6 sayı 2, Malezya 2015.

Yahaya Nurfadzilah, Colonial Development Of Islamic Famıly Law In The Brıtısh Straits Settlements And The Netherlands Indies içinde "Courting Jurisdictions: Colonial Administration of Islamic Law pertaining to Arabs in the Straits Settlements and the Netherlands East Indies, 1860-1941", LAPA Presentation, 14 Şubat 2011.

Yazıcı Abdurrahman, "Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (1917) ve Sadreddin Efedi'nin Eleştirileri" Ekev Akademi Dergisi, yıl 19, sayı 62 Bahar 2015.

Zuliza Mohd Kusrin, Nasohah Mohd Zaini, Noor Lizza Mohd Said, "Review on The Provision of Polygamous Marriage in Malaysia, Isu Syariah & Undang-undang Siri" cilt 21, http://ukmsyariah.org/terbitan/wp-content/uploads/2015/12/10-Dr-Zuliza-Mohd-Kusrin.pdf 17.5.2019.